

REIAL ACADÈMIA CATALANA DE BELLES ARTS
DE SANT JORDI

APUNTS SOBRE ELS ENSENYAMENTS
ARTÍSTICS A CATALUNYA
A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX.
CREIXEMENT I RAMIFICACIÓ
DE L'ESCOLA DE LLOTJA.

Discurs d'ingrés de l'Acadèmic Electe
IL·LM. SR. JOSEP BRACONS CLAPÉS
llegit a la sala d'Actes de l'Acadèmia
el dia 16 de juny de 2004

Discurs de contesta per l'Acadèmic Numerari
IL·LUSTRÍSSIM SR. DR. FRANCESC FONTBONA

BARCELONA
2004

Impressió: Gràfiques Alpres, SL
D.L.: B-36.701-2004

EXCEL·LENTÍSSIM SENYOR PRESIDENT,
IL·LUSTRÍSSIMES SENYORES ACADÈMIQUES,
IL·LUSTRÍSSIMS SENYORS ACADÈMICS,
SENYORES I SENYORS,

Volen les sàvies i venerables convencions acadèmiques que en un acte solemne com el que avui celebrem, el de presa de possessió d'un nou membre de l'Acadèmia, aquest adreci un discurs de presentació davant del cos acadèmic i dels convidats presents.

Així doncs, el primer dels reptes a què s'ha d'enfrontar un acadèmic neòfit, com aquesta persona que ara mateix us parla amb tant de goig i al mateix temps amb un inevitable punt de neguit, consisteix en plantejar una presentació que resulti encertada i adient tant en les formes com en el fons. Pensant-hi, vaig estar sospesant la pertinència de diverses opcions i finalment em vaig decantar per la que em semblava més escaient a les circumstàncies de l'acte d'avui i que reflecteix el títol del discurs que ara enceto: *Apunts sobre els ensenyaments artístics a Catalunya a la segona meitat del segle XX. Creixement i ramificació de l'escola de Llotja.*

La meva intenció no és cap altra que la d'organitzar algunes notes sobre el desenvolupament del marc dels ensenyaments artístics al nostre país fent referència, més concretament, a aquells centres que són hereus i continuadors de la vella escola de Llotja, la institució nuclear dels ensenyaments artístics catalans, secularment unida a l'Acadèmia, adés amb vincles orgànics adés amb estrets vincles de proximitat, personals o afectius.

Són aquestes unes notes o apunts presos amb mentalitat i preocupacions d'historiador, que fan èmfasi, sobretot, en les estructures, entenent que aquest és un pas necessari per ordenar un fragment d'una possible història dels ensenyaments artístics al nostre país que encara està per fer. La seva pertinència en aquest solemne acte de presentació davant de l'Acadèmia està ben justificada, penso, per la confluència de diverses raons d'entre les quals en remarcaré dues. En primer lloc, la voluntat de contribuir a l'enaltiment de la nostra institució des de la crítica històrica, posant de relleu la seva projecció a través dels temps i fent referència a la continuïtat actual d'aquells ensenyaments artístics que tingueren el seu origen en aquesta Casa Llotja de Mar. I en segon lloc, perquè el tema d'aquest discurs està directament relacionat amb la meua experiència personal i professional, després de gairebé vint anys d'exercir la docència a l'actual Llotja, primer, i ara a l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya.

En aquestes paraules preliminars acabo de fer una distinció entre una vella escola de Llotja i una Llotja actual per diferenciar aquella escola d'art que va néixer i es va aixoplugar durant gairebé dos segles en aquest mateix edifici que ara ens acull a tots nosaltres, la Llotja de Barcelona o Casa Llotja de Mar, d'aquella altra escola d'art i disseny que n'és hereva i continuadora directa però que ja no té la seva seu en aquesta històrica casa, tot i que conserva la memòria dels seus orígens portant el nom de Llotja. Una era coneguda, obviant les denominacions oficials, com l'escola de Llotja, ja que els artistes en formació deien que anaven a Llotja o que estudiaven a Llotja, mentre que l'actual és simplement la Llotja o l'escola Llotja.

Més endavant hauré de referir-me a aquesta Llotja actual entre les ramificacions dels ensenyaments artístics a la segona meitat del segle XX però abans em sembla necessari recordar alguns antecedents, com ara les principals etapes del desenvolupament de la vella escola de Llotja i els seus vincles amb l'Acadèmia.

Si ens fixem en les dates de creació d'ambdues institucions observarem que les separa una distància cronològica important, 75 anys, ja que la creació de l'escola es va produir l'any 1775 mentre que l'Acadèmia es va constituir el 1850. Ara bé, aquesta distància entre les respectives dates de fun-

dació és conseqüència d'una anomalia que és necessari explicar per compensar l'efecte enganyós que produeix, en distorsionar la percepció dels vincles que agermanen l'escola i l'Acadèmia des dels seus mateixos orígens.

Com he dit, el de l'escola de Llotja es situa l'any 1775 amb la creació de l'escola oficialment denominada Escola Gratuïta de Disseny. La seva posada en funcionament, per iniciativa de la benemèrita Junta de Comerç, donava una resposta parcial al desig dels capdavanters del sector artístic barceloní d'instaurar uns ensenyaments artístics de caràcter acadèmic que elevessin el nivell socioprofessional dels artistes i significuessin una alternativa avançada als tradicionals sistemes d'aprenentatge dels oficis artístics establerts pels gremis. Aquests es basaven en el treball de taller i en una concepció merament artesanal de la pràctica artística, mentre que els ensenyaments de caràcter acadèmic comportaven una major càrrega teòrica, tenien caràcter públic i en el context historicoartístic del segle XVIII anaven associats a la reivindicació de la pràctica lliure dels oficis enfront dels monopolis dels gremis o col·legis, com també a l'extensió del gust classicista en detriment del barroquisme.¹

En aquell context, la instauració d'uns estudis de belles arts de caràcter acadèmic requeria la doble existència d'una escola i d'una acadèmia que els avalés, de manera que molt sovint la paraula acadèmia s'usa amb aquest doble significat: escola de belles arts i acadèmia pròpiament dita. En aquests termes es van plantejar la majoria de peticions que els estaments il·lustrats i alguns artistes de la ciutat de Barcelona van adreçar a la cort des de 1754, si més no, quan s'ha documentat la primera sol·licitud d'autorització oficial d'una acadèmia barcelonina, la que els germans Tramulles havien posat en funcionament l'any 1747.² Van seguir noves peticions a favor de la creació d'una *Escuela pública o Academia de las Artes* els anys 1758, 1763 i durant el període 1767-1769, però finalment va fructificar la presentada per la Junta de Comerç l'any 1773, que desistia de la pretensió d'organitzar una acadèmia de les tres nobles arts (pintura, escultura i arquitectura) canviant-la per la d'una escola de dibuix i gravat aplicats a la indústria, sense acadèmia.³

Sota aquestes condicions es va posar en funcionament l'Escola Gratuïta de Disseny,⁴ que va iniciar les seves activitats a començaments de l'any 1775 als pisos alts de la Casa Llotja, que encara no era completament acabada.

Quan tot just feia un any de la posada en funcionament de l'escola, el Baró de Maldà en donava una viva impressió al seu *Calaix de Sastre*. Escriu don Rafael d'Amat: *Cosa d'un any a aquesta part s'han posat en Barcelona, dins de la Llotja, les acadèmies del Dibuix i de la Nàutica, o Estudi de Navegació, a les que hi va un gros número de minyons, matins i tardes, a fi d'aprendre i exercitar-se en dites arts. En la de Dibuix, vui en dia, són sis-cents i tants, tant de senyors com de fills de menestrals, que són los més; i tots estos des de nou a deu anys fins a vint d'edat; en la qual art fan notables progressos, donant-se'ls ensenyança gratuïtament, i al mateix temps se'ls dona per treballar lo que necessiten de paper, ganivet, llapideres, ab sos trossos de llapis, i llum a cada un dels minyons, per treballar en les nits d'hivern, sense tenir de costejar res d'allò. Dos o tres quadres hi ha destinades dalt de la Llotja aon treballa tota esta joventut, l'un al costat de l'altre, a 3 o 4 files, cada qual en son paper de dibuix que se li té senyalat, ab la maior quietud que s'observa en tots aquells minyonets, que estan en sa tarea, havent-n'hi de tots oficis, tant d'arts liberals com de mecàniques. Sobrepuen en número los fills de menestrals...*⁵

Inicialment, la creació d'una escola d'art aplicat (dibuix i gravat) sense acadèmia convenia més als interessos de la Junta de Comerç, que l'auspijava, que als capdavanters del sector artístic barcelonès o al mateix professorat de l'escola, encapçalat pel seu primer director, Pasqual Pere Moles.⁶ Entre altres raons, perquè la creació d'una acadèmia hauria significat que la Junta no podria tutelar l'escola ni els ensenyaments que s'hi impartien, que en aquell cas haurien de sotmetre's a les directrius de l'Acadèmia de San Fernando de Madrid, segons la normativa de l'època.⁷ Però tot això no significava que la Junta renunciés a introduir els estudis de pintura, escultura i arquitectura, les tres nobles arts, que de fet es van començar a implementar de seguida, a partir de 1778, cosa que motivà un ràpid canvi de la denominació oficial de l'escola, que tot seguit va esdevenir Escola Gratuïta de Nobles Arts en comptes d'Escola Gratuïta de Disseny.⁸

Els equilibris de la Junta de Comerç permetien que la "seva" escola d'art s'adaptés millor als interessos específics de la societat catalana o, si més no, als del sector industrial. Però al mateix temps complicaven el desenvolupament dels ensenyaments de les belles arts dintre del marc normatiu, per la

inadaptació d'aquest o, dit d'una altra manera, per la combinació del centralisme i la manca d'autonomia, o sigui, de capacitat real de decisió sobre aquelles coses que afectaven de forma directa i específica la societat catalana. Aquesta situació, que s'ha posat de manifest en diversos moments de la vida de l'escola (com en tants i tants aspectes del funcionament de les institucions catalanes) ja es va plantejar quan, ben aviat, es van voler desenvolupar els estudis d'arquitectura, confiats per la Junta a la direcció d'Antoni Cellés.⁹ Totes aquestes raons mogueren la Junta de Comerç a plantejar, l'any 1830, la creació d'una acadèmia catalana de belles arts dotada de certa autonomia respecte de la de Madrid, però la petició va ser desatesa. En el mateix sentit, el 1841 es va tornar a intentar, sense èxit, la creació d'una Nacional Acadèmia Barcelonesa de Belles Arts posada sota l'advocació de santa Eulàlia.¹⁰

La confluència entre l'escola i l'Acadèmia va arribar, finalment, arran d'una sèrie de canvis administratius que es van produir a mitjan segle XIX i que, entre altres coses, s'han de relacionar amb la voluntat de donar cos a l'organització provincial d'Espanya i a l'impuls centralitzador dels governs moderats d'aquell moment i, més concretament, amb l'anomenat "Pla Pidal" del ministre Pedro José Pidal. Un reial decret de 25 de setembre de 1844 regulava l'ensenyament oficial de les belles arts i l'arquitectura.¹¹ Un altre decret de 1847 transformava les Juntes de Comerç en organismes merament consultius, la qual cosa significava, per a la Junta de Comerç de Barcelona, la impossibilitat de continuar la seva lloable tasca com a impulsora d'estudis superiors, entre ells els de caràcter artístic. Dos anys després, un reial decret de 31 d'octubre de 1849 regulava l'organització de les acadèmies i els estudis de belles arts, generalitzant la creació d'acadèmies provincials de belles arts i posant sota la tutela d'aquestes les corresponents escoles provincials de belles arts, denominació que també va assumir l'escola de Llotja (Escola Provincial de Belles Arts de Barcelona).¹²

Fou així que en constituir-se a Barcelona l'Acadèmia Provincial de Belles Arts, el dia 27 d'abril de l'any 1850, sota la presidència del Sr. Joaquim Desvalls i de Sarriera, Marquès d'Alfarràs, que esdevenia el primer president de la nostra corporació (1850-1869), es produïa la integració de les dues

institucions, l'escola i l'Acadèmia, acollides sota el mateix sostre d'aquesta Casa Llotja de Mar. S'acabava doncs la primera gran etapa de la vida de l'escola, aquella en què fou tutelada per la Junta de Comerç, i en començava una de nova que resolva l'anòmala creació de l'escola, sense acadèmia, i que es caracteritzaria per una accentuació de l'academicisme.¹³ Subratllo intencionadament aquesta referència a l'academicisme, no pas com un simple joc de paraules, sinó perquè en el context artístic que s'obria a partir de mitjan segle XIX l'academicisme representava una opció artística i estètica que es perfilava per contraposició als moviments artístics més innovadors. És cert que en el context de l'art català, aquest academicisme impregna una part important del romanticisme i del realisme i que alguns destacats representants d'aquests moviments estan directament vinculats a l'escola i a l'Acadèmia –Lorenzale, Milà i Fontanals, Rigalt, Martí i Alsina, Caba o fins i tot Fortuny- però quan l'art català fa el gran salt qualitatiu que dóna lloc al Modernisme, a finals del segle XIX, les limitacions de l'academicisme són posades en evidència i la incidència de l'escola de Llotja en la vida artística del país s'afebleix considerablement, com haurem de veure una mica més endavant.¹⁴

La integració de l'escola i l'Acadèmia no va estar exempta de complicacions, que són detallades per Frederic Marès, president que fou d'aquesta Acadèmia (1963-1990), al seu llibre *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado*, la principal obra de referència sobre la història de l'escola de Llotja.¹⁵ Entre aquestes, caldria destacar les dificultats inicials per equilibrar la composició de l'Acadèmia, conjuminant el nucli aristocràtic original amb individus representatius del sector artístic, i també l'existència d'un període de catorze anys, entre 1857 i 1871, durant el qual l'escola va ser sotreta de la tutela de l'Acadèmia a resultes de la llei d'instrucció pública coneguda com a "Llei Moyano" (pel seu impulsor, el ministre Claudio Moyano y Samaniego) que propiciava la integració dels ensenyaments artístics en el règim general del sistema educatiu. Ha de ser remarcat el protagonisme que va adquirir la Diputació Provincial de Barcelona per la seva decisiva contribució al sosteniment dels ensenyaments i pels seus esforços per idoneitzar-ne l'organització després que l'any 1869 l'Estat s'hagués desentès de l'ensenyament de les belles arts.¹⁶ Esforços que van donar lloc a l'efímer intent

de creació d'una escola politècnica que englobava les de belles arts i arquitectura (1869-71) i tot seguit a la separació d'aquestes, fet que al cap i a la fi va permetre el traspàs de l'Escola d'Arquitectura a l'àmbit universitari (1874) i el decisiu reconeixement oficial dels títols expedits per l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, que a partir de 1875 ja no va caldre revalidar a Madrid.¹⁷

Naixia d'aquesta manera l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, una de les primeres ramificacions de l'escola de Llotja.¹⁸ Mentrestant, els estudis de belles arts encara es van mantenir un temps sota la tutela de l'Acadèmia. Però l'any 1900 una nova reforma dels ensenyaments artístics elaborada pel recentment creat ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts consumava allò que ja estava latent des de l'intent de 1857-71 i d'un reial decret de 8 de juliol de 1892: la separació de les acadèmies i les escoles de belles arts, que al cap i a la fi van passar a dependre directament de l'Estat. Començava així la tercera etapa de la història de la nostra escola, la denominació oficial de la qual també canviava a Escola Superior d'Arts i Indústries i Belles Arts.¹⁹

Si a mitjans del segle XIX la mentalitat academicista havia forçat la separació dels estudis superiors de belles arts dels anomenats estudis menors, o sigui, dels d'arts menors o art aplicat a la indústria, mig segle més tard els efectes de l'anomenat debat art-indústria propiciaven la reintegració d'aquests, almenys en el pla de les intencions administratives.²⁰

No es pot dir que aquesta reforma de 1900 tingués efectes positius per a la nostra escola de Llotja, sinó tot el contrari. D'una banda, perquè al voltant d'aquells anys l'academicisme que en caracteritzava els ensenyaments començava a topiar obertament amb les inquietuds dels sectors artístics més avançats i, per tant, les crítiques a l'escola i als seus mètodes pedagògics es generalitzaven. D'una altra banda perquè el predomini de la mentalitat academicista entre el professorat feia molt difícil que aquest assumís amb convicció l'ensenyament de les arts aplicades, de manera que al capdavant l'escola va seguir funcionant com a escola de belles arts sense satisfer la demanda d'uns estudis específics d'arts aplicades. I sobretot perquè la plena oficialització dels ensenyaments derivada de la reforma de 1900 accentuava la dependència "de Madrid" de la nostra escola, confrontant-la a les aspira-

cions regeneradores del catalanisme.²¹ Tots aquests aspectes, estretament interrelacionats, van condicionar fortament l'arrencada d'aquesta nova etapa de la vida de l'escola de Llotja i van propiciar una minva de la seva hegemonia durant les primeres dècades del segle XX, restant-li projecció.²² Notem, en aquest sentit, com el catalanisme va crear les seves plataformes alternatives d'ensenyament artístic, si més no en l'àmbit dels anomenats bells oficis, mitjançant l'Escola Superior de Bells Oficis (1914) i, després, arran del desmantellament d'aquesta per la dictadura de Primo de Rivera, mitjançant l'Escola Massana (1929).

Malgrat tota aquesta suma de circumstàncies, no es van arribar a trencar els vincles històrics de l'escola, doncs seguia residint en aquesta mateixa casa on havia tingut els orígens, la Llotja de Barcelona —de manera que l'escola seguia essent l'escola de Llotja, per sobre de les denominacions oficials— al mateix temps que conservava lligams directes amb l'Acadèmia, que no eren tan sols de veïnatge i de proximitat sinó personals, atès que una part significativa del professorat de l'escola formava part, al mateix temps, de la nostra corporació acadèmica.

Només l'allunyament físic de la històrica seu de Llotja hauria de comportar l'obertura d'una nova etapa. Una etapa de creixement i de ramificació que es produiria a la segona meitat del segle XX condicionada per una suma de circumstàncies entre les quals s'ha de valorar, en primer lloc, la necessitat de superar les limitacions funcionals i d'espai que començava a patir l'escola en aquest edifici i que pràcticament n'impediè el desenvolupament i l'expansió d'acord amb el creixement demogràfic del país i les necessitats d'una societat avançada.

Val a dir que durant el període de vinculació a l'Acadèmia ja s'havia començat a prendre consciència i a reaccionar davant d'aquesta situació, de manera que des de l'any 1880, quan va ser posada en funcionament la primera "escola de districte" en uns baixos del carrer Doctor Dou, l'escola va mantenir sempre unes seccions escampades pels barris de la ciutat on s'impartien els ensenyaments elementals o els primers cursos dels estudis. Així, la de Doctor Dou va passar aviat al carrer del Carme (i més tard al carrer Aribau 5) mentre se n'obria una segona al carrer de Mercaders que poste-

riorment es va traslladar al carrer Girona i el 1920 al carrer Gran de Gràcia 37 (aleshores carrer Salmerón). El 1887 encara va ser oberta una tercera secció al barri d'Hostafrancs, que amb posterioritat es va mudar al carrer Manso, davant del mercat de Sant Antoni, i després a la Gran Via 420 (on es trobava els anys de la guerra civil). Paral·lelament, les classes de color i composició es van impartir durant un temps fora de la seu central de l'escola (a partir del curs 1911-12) i les de paisatge es feien habitualment al Parc de la Ciutadella.²³

Una qüestió mai no resolta a través dels successius intents d'organització administrativa dels ensenyaments artístics és la de l'encaix entre els estudis de belles arts i arts aplicades. Hem vist com l'escola de Llotja va néixer com a escola d'art aplicat a la indústria i que tot seguit va incorporar l'ensenyament de les belles arts. Hem vist també com en passar a dependre de l'Acadèmia, els ensenyaments d'arts aplicades van ser segregats i que cinquanta anys més tard, el 1900, es tornaven a reagrupar. Doncs bé, tot just acabada la guerra civil, un decret de 30 de juliol de 1940 establí novament la separació de les escoles d'arts aplicades i belles arts. I a més de separar-les, les jerarquitzava tal com s'havia fet un segle abans, el 1850, situant les escoles de belles arts a nivell d'ensenyament superior (no universitari) i deixant en un nivell inferior les d'arts aplicades.

Com a conseqüència d'aquestes disposicions a començaments del curs 1940-41 l'escola de Llotja es desdoblava en Escola d'Arts i Oficis Artístics i Escola Superior de Belles Arts, aquesta última posada sota l'advocació de Sant Jordi, igual que la nostra Acadèmia. Inicialment, les dues escoles van seguir compartint el sostre d'aquesta Casa Llotja però a l'inici del curs 1945-46 Belles Arts ja es va traslladar a una nova seu, l'antic edifici del Casino Mercantil o Borsí, obra de l'arquitecte Tiberi Sabater (1881-83) situat al carrer Avinyó i més concretament a la plaça de la Verònica. Començava d'aquesta manera el procés de ramificació de la vella escola de Llotja i d'allunyament de la seva seu històrica, que culminaria l'any 1967 quan va abandonar-la l'Escola d'Arts i Oficis.²⁴

En ser l'última de sortir-ne, va ser aquesta escola la que va guardar l'apel·lació d'escola de Llotja, i la que l'ha conservat, fora de la seu històrica,

com un sobrenom que constitueix un timbre de prestigi, un símbol de continuïtat i l'expressió de la seva singularitat.²⁵

Arribats a aquest punt -l'inici del procés de ramificació de la vella escola de Llotja-, és obligat dedicar una menció especial a la intervenció de Frederic Marès com a director de l'escola -o, més ben dit, de les dues escoles resultants del desdoblament de 1940-, que va ser d'una gran rellevància. Tots els il·lustríssims membres d'aquesta Acadèmia coneixen prou bé la transcendència de les actuacions de Frederic Marès en tants aspectes de la vida artística i cultural del nostre país, inclosa la seva vinculació a l'Acadèmia, a la qual va ingressar l'any 1953 i de la qual va ser-ne president durant 27 anys, entre 1963 i 1990.

Penso que la tasca del Sr. Marès al capdavant de les escoles de Belles Arts i Arts i Oficis també ha de ser destacada i confio que coincidiran amb aquesta apreciació els acadèmics que m'han precedit com a professors d'aquestes escoles.

Frederic Marès va ser nomenat director de l'Escola d'Arts i Oficis l'any 1946 i director de l'Escola de Belles Arts dos anys després, el 1948. Els dos càrrecs els va exercir simultàniament fins el 1964. Durant aquells anys el Sr. Marès va conduir ordenadament el procés de separació definitiva de les dues escoles i, sobretot, va obtenir millores qualitatives molt importants per a ambdues gràcies a la seva reconeguda capacitat d'interlocució amb les autoritats del moment, encertadament definida com a crítica, ambigua, possibilista i persistent.²⁶ Quan Frederic Marès va deixar la direcció de les dues escoles, havia aconseguit que Belles Arts tingués una nova seu, prou digna, i que s'hagués consignat el pressupost necessari per a la construcció de la nova seu de l'Escola d'Arts i Oficis.²⁷

Tot això era fonamental per assegurar una bona arrencada de vida independent d'ambdues escoles. Però, a més, el Sr. Marès va treballar activament per consolidar el prestigi de l'escola de Llotja (la vella i la nova) reivindicant-ne la història i fomentant la seva projecció en la vida artística del moment mitjançant la participació en exposicions oficials. Al mateix temps, posava molta cura en la selecció del professorat, concebia un pla d'expansió per a

l'Escola d'Arts i Oficis que comportava la creació de nombroses sucursals o seccions i reivindicava davant l'administració el tracte desigual que rebien les escoles de Madrid i Barcelona.²⁸

Totes aquestes apreciacions positives no m'eximeixen d'al·ludir a un efecte indesitjat i negatiu de la separació i l'allunyament de les dues escoles de Llotja. Em refereixo a la disgregació de l'antiga biblioteca i a la pèrdua de gran part del seu arxiu, que molts historiadors de l'art han buscat en va confiant que podrien trobar-hi fonts d'informació generoses i documentació útil per a les seves recerques. Martinell i Marès afirmen que durant la guerra es va perdre gairebé tot l'arxiu administratiu de l'escola, com també la seva col·lecció de gravats i dibuixos, entre els quals hi havia peces dels grans artistes catalans del XIX.²⁹ De tota manera, devia haver-hi supervivents entre els papers de l'arxiu perquè a més dels llibres de matrícula conservats a l'arxiu de l'Acadèmia consta fefaentment que un bon nombre de "papers vells" –expedients acadèmics?– va ser negligentment cremat en produir-se el trasllat a la zona universitària de l'Escola de Belles Arts.³⁰ Mentrestant, l'Escola d'Arts i Oficis va conservar –i conserva encara a la seu central del carrer Ciutat de Balaguer– documentació dispersa relativa a premis, medalles i beques anteriors a la guerra civil, com també algunes actes, les més antigues de les quals daten de la segona dècada del segle XX. Valdria la pena que algun dia es seguís fins al final el rastre de l'arxiu i la biblioteca de la vella escola de Llotja.³¹

A l'inici del curs 1967-68 l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi abandonava l'edifici del Borsí, al carrer d'Avinyó, i es traslladava a una nova seu, a la zona universitària de Pedralbes. Un edifici dels arquitectes Eusebi Bona, Pelayo Martínez Paricio i Josep M. Segarra Solsona que avui dia segueix ocupant la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, directa successora de l'Escola de Belles Arts. No sembla pas que l'elecció d'aquest nou emplaçament fos un fet purament circumstancial, desproveït d'intenció, ans al contrari, l'expressió més o menys conscient de la vella aspiració d'assolir la integració dels estudis superiors de belles arts en l'esfera universitària, igual que els d'arquitectura.³²

Aquest desig es va assolir, finalment, a l'inici del curs 1978-79, a resultes d'un decret de 14 d'abril de 1978 que transformava en facultats univer-

sitàries les cinc escoles superiors de belles arts que aleshores hi havia a Espanya: les de Barcelona, Bilbao, Madrid, Sevilla i València.³³ Des d'aquell moment l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi, filla de la vella escola de Llotja, va passar a dependre de la Universitat de Barcelona i esdevenia Facultat de Belles Arts de la UB.³⁴

El canvi comportava l'inici d'un procés de reconversió del professorat per adaptar-lo a les categories universitàries, al mateix temps que obria les perspectives de renovació de l'ensenyament de les arts, en sintonia amb l'art contemporani. El pla d'estudis de l'any 1942 pel qual es regia l'Escola Superior de Belles Arts era manifestament obsolet i calia adequar-lo a la nova realitat. L'elaboració d'un nou pla d'estudis ha estat llarga i en alguns moments problemàtica. Han estat temes de debat, per exemple, si en una facultat universitària cal donar prioritat a la teoria o a la pràctica artística (a la investigació o a l'ofici) o com es podia resoldre satisfactòriament l'encaix de l'estructura tradicional d'una escola de belles arts amb els plantejaments de l'art contemporani i amb noves especialitats com ara la imatge, el disseny o la conservació-restauració. Finalment, i des del curs 1992-93, la Facultat està organitzada sobre la base de quatre departaments: tres que responen a les modalitats artístiques tradicionals (Dibuix, Escultura i Pintura) i un quart que engloba les modalitats més noves, el departament de Disseny i Imatge.³⁵

La segona de les escoles creades a partir del desdoblament de 1940 va ser l'Escola d'Arts i Oficis Artístics que, com he dit, va romandre en aquesta Casa Llotja fins l'any 1967, quedant-se amb l'apel·lació d'escola de Llotja. He dit també que de 1946 a 1964 va dirigir-la el Sr. Frederic Marès, el qual va concebre un pla d'expansió de l'escola francament ambiciós, caracteritzat per la creació d'una extensa xarxa de sucursals escampades pels barris de Barcelona. Segons el pla del Sr. Marès, aquestes sucursals o seccions havien d'especialitzar-se en activitats arrelades o relacionades amb els llocs on es trobaven, de manera que al sector de Les Corts i Sarrià, on hi havia fàbriques de vidre i indústries de la terra, s'hi havia d'establir una escola de les arts del foc (vidre i ceràmica). Semblantment, el predomini de la indústria metal·lúrgica als barris del Clot i el Poble Nou feia aconsellable la ubicació

en aquelles zones d'una escola de les arts del metall. Seguint amb la mateixa lògica, a Sants i Hostafrancs hauria d'haver-hi una escola de les arts aplicades al teixit, al Poble Sec una escola de les arts de la fusta, etc.³⁶ El pla Marès preveia fins i tot una escola de les arts del cinema, però de totes aquestes previsions només va arribar a tenir concreció definitiva l'anomenat Conservatori de les Arts del Llibre, pel qual Frederic Marès va mostrar una especial predilecció.³⁷ D'acord amb la voluntat d'arrelar les seccions de l'escola al seu entorn, el Conservatori de les Arts del Llibre es va establir en una de les ales del pati de l'antic hospital de la Santa Creu, a tocar de la Biblioteca de Catalunya, l'Escola de Bibliotecàries, l'Escola Massana i les acadèmies de Medicina i Farmàcia. Va iniciar les seves activitats el curs 1956-57 i les ha mantingut ininterrompudament en aquest lloc fins al final del present curs 2003-04.³⁸ En aquests mateixos moments se'n deu estar preparant el trasllat perquè a començaments del curs vinent (2004-05) és previst que continuï la seva tasca a la nova seu que l'escola Llotja estrenarà al barri de Sant Andreu.

En arribar la data de jubilació del Sr. Marès, el seu pla s'havia assolit molt parcialment però l'escola havia anat movent i ampliant les seves seccions. Així, de les tres que ja existien a la primera meitat del segle, la del carrer Gran de Gràcia 37 es va mantenir al mateix lloc, mentre que la secció primera va passar del carrer Aribau a un pis situat al barri de la sagrada Família, a la cruïlla dels carrers Sardenya i Còrsega. La tercera va anar a parar al carrer del Carme núm. 30-32. Una quarta secció va ser creada el 1942 (en un antic teatre al començament del carrer Consell de Cent, al barri de Sants) i la cinquena i la sisena ho foren el 1954.³⁹ Després que Belles Arts va deixar el Borsí per traslladar-se a la zona universitària, va ocupar-lo una altra secció de l'Escola d'Arts i Oficis.

La secció cinquena acabaria esdevenint la nova seu central de l'Escola d'Arts i Oficis. Situada al carrer de la Ciutat de Balaguer, al barri de sant Gervasi, ocupava un xalet que havia estat llegat a l'escola per la Sra. Emília Coranty (vídua de Francesc Guasch), que n'havia estat alumna i que l'any 1929 va instituir la Fundació Guasch Coranty per afavorir la formació dels estudiants d'arts i oficis i belles arts. D'acord amb aquesta finalitat, en

aquest xalet s'hi feien les classes de paisatge de l'Escola de Belles Arts al mateix temps que hi funcionava l'esmentada secció cinquena de l'Escola d'Arts i Oficis.⁴⁰ Quan aquesta escola va haver d'abandonar la històrica seu de Llotja, després que Belles Arts hagués passat a la zona universitària, el xalet va ser enderrocat per permetre la construcció d'un edifici de nova planta que des de 1967 esdevingué la seu central de l'Escola d'Arts i Oficis, l'actual Escola Superior de Disseny i Art Llotja (arquitecte, J. Adell).⁴¹

El llibre de Frederic Marès *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado* (1964), tantes vegades citat, es tanca pràcticament amb una referència a l'aprovació, l'any 1963, d'una nova reglamentació dels ensenyaments d'arts i oficis.⁴² Aquesta reglamentació (que substituïa la de 1910) ha estat vigent durant més de trenta-cinc anys perquè el pla d'estudis que se'n derivava no es va començar a extingir fins el curs 1998-99. A més d'introduir un nou canvi de denominació de les escoles —que esdevien Escoles d'Arts Aplicades i Oficis Artístics, sigla EAAOA— establia uns estudis de cinc anys que conduïen a l'obtenció d'un títol oficial de graduat en arts aplicades i oficis artístics de l'especialitat corresponent. La denominació oficial d'aquestes especialitats era, en origen, decoració, art publicitari, disseny, delineació, arts del llibre, talla de fusta o de pedra, daurat i policromia, ceràmica, orfebreria, esmalts, mosaics, teixits artístics, *corte y confección*, etc.⁴³ Malgrat aquestes denominacions, algunes matèries van ser enfocades aviat com a dissenys pròpiament dits i van anar adoptant denominacions alternatives: disseny d'interiors, disseny gràfic, disseny industrial, disseny de moda o disseny d'estampació tèxtil.⁴⁴ Coincidia això amb l'eclosió de les escoles de disseny a Barcelona, primer Elisava, creada l'any 1961, i posteriorment Eina, el 1967. Des de 1964 l'Escola Massana també incorporava especialitats de disseny.⁴⁵

La voluntat de fer evolucionar els ensenyaments d'arts aplicades cap al disseny pròpiament dit es va manifestar explícitament arran de la celebració del segon centenari de l'escola de Llotja.⁴⁶ La trobem ben expressada en un Pla general d'orientació pedagògica de l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de Barcelona que va ser redactat per Arnau Puig, professor d'història de l'art i semiòtica entre els anys 1964 i 1976. En aquest pla es juga amb

paraules i conceptes molt allunyats del llenguatge tradicional de la casa, tan *arts i oficis*, i s'hi parla de la Bauhaus, de sensibilització, de teoria del disseny, d'educació visual, etc.⁴⁷ Era aquest un pla carregat d'energia renovadora que sintonitzava amb les expectatives de renovació i de canvi que per tot el país s'estaven obrint en aquells moments de transició política, però que no es va arribar a materialitzar.

La història interna de les escoles, i molt especialment de les de caràcter públic, és sovint la història de les tensions entre el marc normatiu i administratiu en què s'han de desenvolupar, i les aspiracions de les persones que els hi donen vida, professors i alumnes. La vida de la Llotja durant les últimes dècades del segle XX és plena de situacions que ho confirmen, car arran de la recuperació de l'autonomia de Catalunya i del traspàs de les competències sobre ensenyament a la Generalitat (que va ser efectiu l'any 1981) es van generar, al si de l'escola, expectatives i il·lusions sobre uns eventuais canvis en l'organització dels ensenyaments artístics, confiant en l'obertura d'una nova etapa —la de dependència de la Generalitat— que significués una millor adequació a la realitat catalana i en una potenciació de l'escola Llotja a partir del reconeixement de la seva significació històrica i de la seva primàcia entre les escoles d'art del nostre país i fins i tot de l'exterior.⁴⁸ Els ensenyaments que s'impartien a l'escola tenien potencial suficient per a permetre el desenvolupament d'una bona escola pública de disseny i d'un conservatori de tècniques artístiques tradicionals, però no va haver-hi canvis en aquest sentit. La nostra autonomia té uns marges bastant estrets i, a més, en aquell moment les prioritats de l'administració educativa de la Generalitat eren unes altres.

Així doncs, els fets més remarcables per a la vida de l'escola durant el segon lustre dels vuitanta i els primers noranta, van ser el tancament d'algunes seccions, les que es trobaven en locals antics i mancats de condicions (les de Sardenya-Còrsega, Consell de Cent i Pare Claret)⁴⁹ i la creació de noves sucursals, ubicades en edificis escolars de la perifèria de la ciutat que havien quedat en desús: carrer Deià (Nou Barris), carrer Aiguablava (Nou Barris) i Esplugues de Llobregat (antiga escola Garbí).⁵⁰ La intenció de l'administració, en aquells moments, era la de disgregar l'escola disseminant les

diverses especialitats en seus aïllades i independents. Unes intencions del tot contraposades a les aspiracions de la mateixa escola.⁵¹

A tot això s'afegia la necessitat de resoldre l'encaix dels estudis d'arts aplicades amb el conjunt del sistema educatiu. Tal com havien quedat definits l'any 1963, aquests estudis constituïen una via morta, aïllada del batxillerat i de la formació professional, com també del sistema universitari. El títol de graduat en arts aplicades no servia per accedir a la universitat i només per donar classes a les mateixes escoles d'arts aplicades com a mestre de taller. La Llei General d'Educació de l'any 1970 havia previst que les escoles d'arts aplicades i oficis artístics esdevinguessin escoles universitàries o centres de formació professional, segons l'extensió i la naturalesa dels seus ensenyaments. S'havia parlat, també, de l'eventual aprovació d'una llei d'ensenyaments artístics de la qual van circular-ne diversos esborranys. Però res d'això es va arribar a produir i va caldre esperar fins a l'aplicació de la Llei Orgànica d'Ordenació General del Sistema Educatiu, la LOGSE, de l'any 1990, perquè la qüestió es comencés a aclarir.⁵²

Tanmateix, l'adaptació no va ser fàcil. La LOGSE comportava l'extinció del pla d'estudis de 1963 i la transformació dels ensenyaments que fins aleshores s'impartien a l'escola Llotja (de cinc anys de durada) en els anomenats cicles formatius de grau mitjà o superior (d'un o dos anys de durada, més el temps de realització d'un projecte final). Això es percebia com una degradació del nivell dels ensenyaments i a més significava que sobrava professorat, sobretot d'algunes matèries comunes. Davant d'aquesta situació, la direcció de l'escola va decidir introduir els batxillerats artístics (també derivats de la LOGSE) a partir del curs 1998-99, quan es va començar a fer efectiva l'extinció del pla de 1963. Això permetia salvar la situació, evitant una reducció dràstica de la plantilla, però aguditzava la tendència a la baixa del nivell dels ensenyaments de la Llotja i comportava, inevitablement, canvis profunds en el tarannà de l'escola, ja que l'alumnat de batxillerat era molt diferent del tradicional.⁵³ Va haver-hi sensació de desconcert i de crisi, però afortunadament aquesta ha estat una situació transitòria, ja que el proper curs 2004-05 l'escola Llotja deixa d'oferir, definitivament, els batxillerats artístics.

Mentrestant, la Generalitat decidia implantar els ensenyaments superiors de disseny previstos també a la LOGSE.⁵⁴ Uns ensenyaments llargament desitjats per l'escola i que arribaven tard (quan ja declinava el *boom* del disseny dels anys vuitanta i noranta, i quan la majoria d'escoles privades de disseny ja oferien títols avalats per universitats) però que al cap i a la fi havien de permetre la configuració d'uns ensenyaments públics i específics de disseny fins aleshores inexistents a Catalunya, un país que presumia institucionalment de disseny sense mostrar, en canvi, gaire preocupació institucional pel seu ensenyament. El curs 2003-04 la Llotja esdevenia Escola Superior de Disseny i Art i la seva oferta educativa incloïa els ensenyaments superiors de disseny (disseny de productes, disseny gràfic, disseny d'interiors, disseny de moda) i nombrosos cicles formatius d'arts plàstiques, de grau superior i mitjà. Queda configurada, d'aquesta manera, com una escola que ofereix gairebé tot el ventall d'ensenyaments d'art i disseny previstos per la LOGSE (llevat dels batxillerats artístics).⁵⁵ Això fa palesa la seva centralitat i, unit al trasllat dels ensenyaments artístics a una nova seu al barri de Sant Andreu a partir del curs 2004-05, comença a perfilar una escola Llotja renovada i més potent.⁵⁶

Molt abans de la implantació dels ensenyaments superiors de disseny derivats de la LOGSE i de la seva incorporació a l'oferta de la Llotja ja s'havia produït el desenvolupament dels ensenyaments superiors de conservació i restauració de béns culturals, també previstos per la LOGSE, que s'han organitzat en una escola autònoma, l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya (sigla ESCRBCC), l'última de les branques que han brotat del tronc de Llotja.⁵⁷

Des del curs 1999-2000 aquesta escola constitueix el meu destí professional ja que hi presto serveis com a professor del seminari de matèries teòriques. Sigui'm permès doncs adreçar una salutació especial als companys aquí presents, amb els quals compartim molt bones estones en la sempre engrescadora tasca de transmetre coneixements i experiències a fi de formar bons professionals, capaços d'enfrontar-se a les dificultats conceptuals i tècniques que comporten les tasques de conservació i restauració del patrimoni.⁵⁸

L'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya ja ha complert tretze cursos d'existència. Va ser creada l'any 1991 i va iniciar les seves activitats docents, encara amb certes limitacions, el mateix curs 1991-92.⁵⁹ La seva creació s'inscrivía dins del marc normatiu configurat a partir de la Llei Orgànica d'Ordenació General del Sistema Educatiu, la LOGSE, de l'any 1990, a la qual ja hem fet esment en referir-nos a l'evolució recent de l'escola Llotja. L'esmentada llei (article 46) situa els ensenyaments de conservació i restauració de béns culturals entre els ensenyaments d'arts plàstiques i disseny i els hi dóna la consideració d'estudis superiors (article 49), de manera que condueixen a l'obtenció d'un títol equivalent, a tots els efectes, al d'una diplomatura universitària (són, per tant, ensenyaments superiors no universitaris, igual que els estudis superiors de disseny, i com aquests funcionen en règim d'ensenyament secundari).

Els vincles que uneixen l'Escola de Conservació i Restauració amb el tronc de Llotja es fan explícits en el mateixos decrets de creació i d'inici d'activitats, on s'estableix que l'ESCRBCC es crea per desdoblament de l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics Llotja.⁶⁰ D'aquesta manera, una part significativa del professorat, i la mateixa direcció de la nova escola procedeixen de la Llotja.⁶¹ A més, la seu de l'ESCRBCC s'ubica en un edifici del carrer Aiguablava, al barri de la Trinitat Nova de Barcelona, districte de Nou Barris, que fins aleshores acollia una sucursal de l'escola Llotja on s'impartien cursos comuns i l'especialitat de restauració d'escultura.⁶²

Perquè cal tenir en compte que, dintre de les possibilitats que oferia el pla d'estudis de 1963 pel qual es regien les escoles d'arts aplicades i oficis artístics, i especialment arran de les possibilitats que obria l'existència d'una escola de conservació i restauració de béns culturals a Madrid, alguns departaments de l'escola Llotja ja havien començat a desenvolupar especialitats de restauració de béns culturals amb la finalitat de satisfer una demanda creixent de professionals especialitzats. Era el cas de l'esmentat departament d'escultura, tractant de donar resposta a la demanda generada per l'auge de la restauració i neteja de façanes i de monuments a partir dels anys vuitanta. Era també el cas del Conservatori de les Arts del Llibre,

al que ja he fet referència i que des de molt abans formava restauradors d'aquesta especialitat.⁶³

Fins a la creació de l'ESCRBCC, i a part d'aquestes especialitats que es feien a la Llotja i d'algunes altres aportacions d'escoles públiques i privades, la formació dels conservadors-restauradors del nostre país passava, principalment, per les aules de Belles Arts, on des del curs 1970-71 el Sr. Josep Maria Xarrié i Rovira, pertanyent a aquesta corporació com a acadèmic d'honor, havia aconseguit donar una important embranzida a l'ensenyament de la conservació-restauració.⁶⁴

Els ensenyaments de conservació i restauració de béns culturals mobles que s'imparteixen a la nostra escola segueixen un currículum establert l'any 1993.⁶⁵ Tenen una durada de tres anys que es subdivideixen en dos trams. Un primer curs comú i dos cursos d'especialització. Les especialitats que actualment s'imparteixen són quatre: conservació i restauració d'arqueologia, conservació i restauració del document gràfic, conservació i restauració d'escultura i conservació i restauració de pintura. El currículum preveu una cinquena especialitat, la de conservació i restauració de teixits, que encara no ha estat implementada. Al final dels estudis s'obté el títol de conservador-restaurador de béns culturals de l'especialitat corresponent que, tal com s'ha dit, és equivalent a tots els efectes a una diplomatura universitària.

Aquests estudis tenen un caràcter marcadament teoricopràctic, de manera que s'hi conjuga una bona formació tècnica i de taller, la part d'ofici, amb elements teòrics i conceptuals que pretenen afavorir l'adquisició de criteri així com el desvetllament de la consciència professional del conservador-restaurador. No són moltes les escoles equivalents a l'ESCRBCC que existeixen a l'estat espanyol. Hi ha la de Madrid, ja esmentada, i n'hi ha també a Avilés, Osca i Pontevedra. Això determina que una part significativa de l'alumnat de la nostra escola procedeixi d'altres comunitats autònomes, especialment d'aquelles històricament relacionades amb Catalunya, fet que reforça la seva projecció. La bona sortida professional dels alumnes de l'escola confirma a més l'adequació dels ensenyaments que s'hi imparteixen a les exigències de la demanda, tot i que de cara a l'homologació professional en l'àmbit europeu dels conservadors restauradors formats a l'ESCRBCC i

en altres escoles equivalents es considera necessària una unificació de les titulacions que les situï a nivell de llicenciatura o equivalent.⁶⁶ L'equip directiu de l'ESCRBCC s'ha implicat activament en aquesta qüestió i vetlla perquè el nivell dels ensenyaments de l'escola estigui a una alçada que li permeti adequar-se als canvis que puguin arribar-se a produir. Una bona mostra dels esforços que es fan en aquest sentit l'ofereix la revista anual *Unicum*, que reflecteix les activitats de la comunitat escolar al mateix temps que constitueix l'única revista especialitzada en conservació-restauració que es publica en català.⁶⁷

La històrica escola de Llotja és la matriu dels ensenyaments artístics catalans. Sorgida al segle XVIII de la iniciativa de la Junta de Comerç (juntament amb altres escoles que van tenir una incidència considerable en el desenvolupament econòmic i cultural de la Catalunya contemporània) la seva història es trenca amb la de l'Acadèmia i fructifica a través del temps originant nous centres d'ensenyament artístics (entès això en un sentit ampli) com l'Escola d'Arquitectura, la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, l'actual Escola Superior de Disseny i Art Llotja o l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya.

La meua intenció, en aquesta avinentesa, ha estat aportar un record d'aquests vincles històrics entre l'escola i l'Acadèmia i de la seva extensió fins al present ja que me'n sento doblement partícep. Com a antic professor de l'escola Llotja en comissió de serveis a l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya i, des d'ara mateix, com a membre de l'Acadèmia.

Per posar el punt final a aquest discurs no em resta sinó manifestar públicament el meu agraïment als acadèmics que em van fer la confiança de proposar-me com a membre de la secció d'escultura d'aquesta Reial Acadèmia, els Il·lustríssims Senyors Antoni Pladevall, Francesc Fontbona de Vallescar i Josep Maria Subirachs i Sitjar. Al Sr. Fontbona li agraeixo a més que m'hagi donat una nova prova de la seva llarga i ferma amistat acceptant de pronunciar el discurs de contestació que seguirà, i a l'Excel·lentíssim Senyor President, que representa el conjunt d'aquesta corporació a la qual m'uneixo i en la qual retrobo persones admirades, estimades i apreciades,

em plau expressar-li, a més d'un obligat i sincer reconeixement, la meua voluntat i el meu compromís de fer honor a allò que significa pertànyer a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi i de treballar per a ella amb la mateixa il·lusió que ara mateix em mou.

Moltes gràcies, també, a tots Vostès: familiars, amics, companyes i companys, que aquest vespre ens heu volgut acompanyar.⁶⁸

He dit.

NOTES

- 1 Sobre la història de les acadèmies d'art en general són referències bàsiques PEVSNER, Nikolaus: *Las academias de arte: pasado y presente*. Madrid: Cátedra, 1982; GOLDS-TEIN, Carl: *Teaching art. Academies and schools from Vasari to Albers*. Cambridge: University Press, 1996. Vegeu també FONTBONA DE VALLESCAR, Francesc: *Elogi de l'Acadèmia*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1989. Sobre la història dels ensenyaments artístics remeto a PUELLES BENÍTEZ, Manuel de; MAYORDOMO PÉREZ, Alejandro: *Historia de la educación en España. Textos y documentos*. 5 volums. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1982-1990; *La formación del artista: de Leonardo a Picasso. Aproximación al estudio de la enseñanza y el aprendizaje de las Bellas Artes* [Catàleg d'exposició]. Madrid: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 1989; EFLAND, Arthur D.: *Una historia de la educación del arte. Tendencias intelectuales y sociales en la enseñanza de las artes visuales*. Barcelona: Paidós, 2002.
- 2 RUIZ ORTEGA, Manuel: *La Escuela Gratuita de Diseño de Barcelona 1775-1808*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1999. Sobre els orígens de l'escola vegeu també ALCOLEA GIL, Santiago: "La pintura en Barcelona durante el siglo XVIII", dins *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 14, 1959-60, cap. 4.
- 3 Valdria la pena analitzar amb profunditat les causes del desistiment de la Junta de Comerç, entre les quals pesaven significativament les reticències de la cort (dilacions a les anteriors peticions; "recomanacions" del secretari d'Estat, el Marquès de Grimaldi, de canviar acadèmia per escola), les dificultats de finançament, la força que els gremis encara tenien a Barcelona i particularment en el govern municipal, i els interessos de la pròpia Junta, naturalment inclinada cap al sector industrial i no cap a l'artístic. Estic segur que podria sortir-ne un bon retaule d'actituds i de mentalitats que seria un magnífic reflex dels impulsos que movien aquella societat catalana del segle XVIII, de les tensions que l'animaven i de les contradiccions que l'afectaven. N'esbossa una anàlisi VÉLEZ, Pilar: "De l'Escola Gratuïta de Disseny al debat art-indústria (1775-1850)", dins VÉLEZ, Pilar (coord.): *Dos segles de disseny a Catalunya (1775-1975)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2004, p. 5- 39. Després de citar-la, faig constar el meu agraïment a Pilar Vélez, companya i amiga des dels anys universitaris, que m'ha seguit fent costat durant tot el laboriós desenvolupament d'aquest text, des de la redacció fins a la publicació.
- 4 En alguns documents interns també es fa servir la denominació equivalent d'Escola Gratuïta de Dibuix, la qual cosa aclareix el significat que aleshores tenia la paraula "disseny". Vegeu el comentari que en fa VÉLEZ, Pilar: "De l'Escola Gratuïta de Disseny al debat art-indústria (1775-1850)"... Vegeu facsímils d'aquests documents interns a MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado. La*

Junta Particular de Comercio. Escuela Gratuita de Diseño. Academia Provincial de Bellas Artes. Barcelona: 1964, fig., 228 i s.

- 5 AMAT i de CORTADA, Rafael d' (Baró de Maldà): *Calaix de sastre (volum primer: 1769-1791)*. Barcelona: Institut Municipal d'Història-Curial, 1987, p. 47.
- 6 Sobre l'actuació de Moles com a director de l'escola vegeu SUBIRANA I REBULL, Rosa M^a: *Pasqual Pere Moles i Coronas. València 1741-Barcelona 1797*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1990.
- 7 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 46; CARRERA PUJAL, Jaime: *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona (1775-1901)*. Barcelona: Bosch, 1957, p. 118-119.
- 8 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 39-41. Diu Marès que un reglament de 1776 ja preveia l'ampliació dels estudis a la *instrucción universal de las Nobles Artes*, però no trobem confirmada aquesta dada entre l'exhaustiva documentació aportada per RUIZ ORTEGA, Manuel: *La Escuela Gratuita de Diseño...* Havent esmentat els reglaments de l'escola, no em resisteixo a subratllar el fet que un dels punts del de 1775 establia que *El profesor Director y los tenientes Profesores cuydarán de que unicamente se hable en la Escuela el Idioma español*.
- 9 Sobre el desenvolupament inicial dels estudis d'arquitectura a Barcelona i les dificultats amb què va topar vegeu *Exposición elevada a S.M. el Rey por la Asociación de Arquitectos de Cataluña*. Barcelona: La Renaxensa, 1875; CARRERAS CANDI, Francesc: *Geografía general de Catalunya. La ciutat de Barcelona*. Barcelona: Albert Martín, s.d. (1916), p. 836 i s.; MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...*; BASSEGODA NONELL, Juan: *Los maestros de obras de Barcelona*. Barcelona: Editores técnicos asociados, 1973; *Exposición conmemorativa del centenario de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona 1875-76/1975-76* [Catàleg d'exposició]. Barcelona: ETSAB, 1977; MONTANER, Josep Maria: *L'Ofici de l'arquitectura: el saber arquitectònic dels mestres d'obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida (1859-1871)*. Barcelona: UPC, 1983; NAVASCUÉS PALACIO, P.: *Arquitectura española 1808-1914*. Madrid: Espasa Calpe, 1997 [Summa Artis 35].
- 10 En sentit invers, la Junta es va oposar a una proposta de creació d'una "Acadèmia de Barcelona" plantejada des de Madrid l'any 1838. Sobre els intents de 1830 i 1838 vegeu MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 96, 111, 115 i s., 179 i s. Sobre l'intent de 1841 vegi's CARRERA PUJAL, Jaime: *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona (1775-1901)*... p. 118-119.
- 11 NAVARRETE MARTÍNEZ, Esperanza: *La Academia de Bellas Artes de San Fernando y la pintura en la primera mitad del siglo XIX*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1993 (interessa especialment la introducció).
- 12 S'establiren acadèmies provincials a Barcelona, València, Valladolid, Sevilla, Bilbao, Cadis, La Coruña, Granada, Màlaga, Oviedo, Palma de Mallorca, Santa Cruz de Tenerife i Saragossa. Les cinc primeres eren de primera classe i la resta de segona.

- 13 En perdre la tutela de l'escola, la Junta de Comerç va qüestionar la continuïtat d'aquesta a la seu de Llotja i va reclamar les col·leccions artístiques de l'escola. Tanmateix, l'autoritat governativa va resoldre a favor de l'Acadèmia. Vegeu: MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...*; GARCIA i SASTRE, Andrea A.: *Els Museus d'Art de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; FONTBONA, Francesc: "El Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (1775), primer museu d'art de Catalunya", dins FONTBONA, Francesc; DURÁ, Victoria: *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (I-Pintura)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1999, p. 13-25.
- 14 Vegeu les valoracions sobre la incidència de l'Acadèmia i l'academicisme en la vida artística catalana del segle XIX que fan FONTBONA, Francesc: *Del Neoclassicisme a la Restauració. 1808-1888*. Barcelona: Edicions 62, 1985 [Història de l'art català 6]; FONTBONA, Francesc; MIRALLES, Francesc: *Del Modernisme al Noucentisme. 1888-1917*. Barcelona: Edicions 62, 1985 [Història de l'art català 7] p. 156; REYERO, Carlos; FREIXA, Mireia: *Pintura y escultura en España 1800-1910*. Madrid: Càtedra, 1995 i VÉLEZ i VICENTE, Pilar: *De l'Acadèmia i de l'art*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1997.
- 15 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* capítols 8 i 9. Sobre la història de l'escola és igualment obligada la consulta de SOLER Y PÉREZ, Leopoldo: "Escuela Superior de Artes Industriales y Bellas Artes de Barcelona. Su historia y su estado actual", dins *Universidad de Barcelona. 1909 á 1910*. Barcelona: s.d. p. 347-468; VEGA Y MARCH, Manuel: *Escuela de Artes y Oficios Artísticos y Bellas Artes. Memoria del curso de 1924 a 1925...* Barcelona: Escola d'Arts i Oficis i Belles Arts, 1926; MARTINELL, César: *La Escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa*. Barcelona: Escola d'Arts i Oficis Artístics, 1951; CARRERA PUJAL, Jaime: *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona (1775-1901)...* i RUIZ ORTEGA, Manuel: *La Escuela Gratuita de Diseño...*
- 16 Sobre l'organització dels ensenyaments artístics durant la segona meitat del segle XIX i l'acció de la Diputació de Barcelona vegeu *Dictámen de la comisión especial creada por acuerdo de 23 de marzo de 1872 para proponer a la Excma. Diputación un plan completo de organización de las enseñanzas libres que están ó deben estar á cargo de la Provincia*. Barcelona: 1872; ACADEMIA PROVINCIAL DE BELLAS ARTES DE BARCELONA: *Dictámen sobre las reformas que convendría introducir en la instrucción artística de España*. Barcelona: Imprenta barcelonesa, 1878; DIPUTACIÓ DE BARCELONA: *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança*. Barcelona: Consell de Pedagogia, 1916; JARDÍ, Enric: *Las Bellas Artes*. Barcelona: Diputació, 1977; GALÍ, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936. Llibre V. Ensenyament Tècnic-Artístic. Moviment artístic*. Barcelona : Fundació Alexandre Galí, 1982.

17 Vegeu la nota 9.

- 18 Arran de la integració de l'escola i l'Acadèmia, el 1850, els estudis d'arts industrials ja havien estat separats dels de belles arts i vinculats als d'enginyeria industrial en l'anomenada Escola Industrial Barcelonesa, ubicada originalment just al costat de la Llotja, al desaparegut convent de Sant Sebastià. Aquesta Escola Industrial Barcelonesa va iniciar les seves activitats el 1851 i va subsistir fins el 1868. Va succeir-la l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis (en funcionament des de 1874 a l'edifici de la Universitat), sostinguda per la Diputació i vinculada a l'escola d'enginyers. Sobre l'Escola Industrial Barcelonesa i les propostes de reforma dels ensenyaments d'arts industrials i aplicades en el marc del l'anomenat debat art-indústria del segle XIX vegeu VÉLEZ, Pilar: "De l'Escola Gratuïta de Disseny al debat art-indústria (1775-1850)"... i VÉLEZ, Pilar: "Arts industrials o indústries artístiques: teòrics, publicacions, exposicions, entitats i artífexs (1850-1888)", dins VÉLEZ, Pilar (coord.): *Dos segles de disseny a Catalunya (1775-1975)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2004, p. 5- 39. Vegeu també: *Bases para la creación de una Escuela Superior de Artes Decorativas o Industrias Artísticas, aneja de la Enseñanza de Arquitectura*. Barcelona: La Renaxensa, 1896. Sobre el desenvolupament ulterior d'aquests ensenyaments vegeu VEGA Y MARCH, Manuel: *Un transcendental problema pedagógico. Algunas ideas acerca de la organización de las enseñanzas industriales, técnicas y artísticas, en España*. Barcelona: Arquitectura y construcción, s.d. (c. 1921); DIPUTACIÓ DE BARCELONA: *Guia de les institucions...* i GALÍ, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936. Llibre IV. Ensenyament Tècnic-Industrial i Tècnic-Manual o d'arts i oficis*. 2 volums. Barcelona : Fundació Alexandre Galí, 1981.
- 19 Aquesta denominació oficial va anar mudant gradualment durant la primera meitat del segle XX: Escola Superior d'Arts Industrials i Belles Arts (1906), Escola d'Arts i Oficis i Belles Arts (1911) i Escola d'Arts i Oficis Artístics i Belles Arts (1924). Vegeu: MARTINELL, César: *La Escuela de la Lonja...*p. 118.
- 20 Un reial decret de 16.12.1910 (*Gaceta de Madrid* de 28.12.1910) va establir l'organització dels estudis d'arts aplicades que va estar vigent fins el 1963. Aquesta organització comportava també la definitiva separació de les escoles d'arts i oficis i les escoles industrials.
- 21 A començaments de l'any 1895 Josep Lluís Pellicer es va presentar a unes oposicions a Madrid i el tribunal va desestimar la seva candidatura. Aquest fet desafortunat va desvetllar fortes crítiques dels sectors catalanistes contra el centralisme que regia el sistema d'oposicions i va servir per aguditzar la controvèrsia al voltant de l'escola. Vegeu MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 262 i s. i FONTBONA, Francesc; MIRALLES, Francesc: *Del Modernisme al Noucentisme...* p. 156.
- 22 Sobre l'organització i el desenvolupament de l'escola durant les primeres dècades del segle XX vegeu: *Dictamen de la Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona sobre*

organización de los servicios públicos en la esfera de las manifestaciones artísticas y tecnicismo de las escuelas de las Bellas Artes del dibujo. Barcelona: Imprenta Barcelonesa, 1901; CLIMENT Y NAVARRO, Vicente: *Enseñanza y estudio de las Bellas Artes*. Barcelona: Acadèmia Provincial de Belles Arts, 1901; VEGA Y MARCH, Manuel: “La Escuela de Artes y Oficios y Bellas Artes de Barcelona”, dins *Museum*, 3, 1913, p. 366-380; DIPUTACIÓ DE BARCELONA: *Guia de les institucions...*; MARTINELL, César: *La Escuela de la Lonja...*p. 112 i s.; GALÍ, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936. Llibre V...*; BRACONS CLAPÉS, Josep: “Llotja en el debat sobre ensenyament artístic de la modernitat. Del refús de les propostes noucentistes al Pla Ferrant”, dins *Llotja. Escuela Gratuita de Diseño 1775. Escola d'Art 2000*. Barcelona: Escola Llotja, 2000, p. 61-73; BRACONS CLAPÉS, Josep: “Les arts decoratives del Modernisme i la cultura del disseny a Catalunya”, dins VÉLEZ, Pilar (coord.): *Dos segles de disseny a Catalunya (1775-1975)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2004, p. 75-95.

- 23 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 259, 261, 281, 288, 295, 301 i 303.
- 24 Després que van ser desallotjats els espais de la Casa Llotja de Mar que havia ocupat l'escola es va descobrir l'estructura gòtica original de la sala dels Còsols (1972-73), que va ser rehabilitada. Vegeu: BASSEGODA I NONELL, Joan: *La Casa Llotja de Mar de Barcelona*. Barcelona: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació, 1986, p. 56 i s.
- 25 La denominació “Llotja” es va anar oficialitzant arran del traspàs de l'escola a la Generalitat (1981). Així, la denominació Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de Barcelona “Llotja” establerta el 1963 va ser substituïda per “Llotja” Escola d'Arts Plàstiques i Disseny de Barcelona, Escola d'Art Llotja i finalment Llotja. Escola Superior de Disseny i Art (des del curs 2003-04, arran de la introducció dels estudis superiors de disseny).
- 26 RIVERO, Núria: “Frederic Marès: entre l'escultura i el servei públic”, dins *Catàleg d'escultura i medalles de Frederic Marès. Fons del Museu Frederic Marès / 4*. Barcelona: Ajuntament, 2002, p. 90.
- 27 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 327 i 351.
- 28 La publicació de tres obres de referència sobre la història de l'escola (esmentades a la nota 15) es produeix en aquest període. A més, la de Martinell i la de Marès són escrites “des de dins” i han de ser considerades expressions de l'acció directiva de Marès. En elles s'hi poden trobar explicacions detallades de l'actuació de Marès, les intencions i els criteris de la qual també van ser explicades al seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia, pronunciat fa tot just cinquanta anys. Vegeu: MARÈS DEULOVOL, Federico: *La enseñanza artística en Barcelona*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1954. Una altra de les iniciatives de Marès va ser la publicació de la revista *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona* (després *Boletín de las*

Escuelas de Artes y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona) de la qual en van aparèixer 14 números entre els anys 1954 i 1962 i on Marès hi desgranava un personal *Glosario pedagógico* d'inequívoca inspiració orsiana.

- 29 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 295, 303 i 364. MARTINELL, César: *La Escuela de la Lonja...* p. 124. Martinell precisa que de la col·lecció de dibuixos *sólo se salvaron uno de Ametller, otro de Clavé, otro de Caba y otros sin firma que actualmente decoran el despacho de la Dirección* (de l'Escola d'Arts i Oficis). D'aquests, només els d'Ametller i Clavé segueixen trobant-se al despatx del director de l'escola.
- 30 Se'n deixa constància a T.M.G.F.D.: "Sobran papeles viejos", dins *Destino*, 21.4.1973, p. 45. El Sr. Francesc Fontbona ens confirma que malgrat que el text d'aquest article diu que la crema es va produir a l'Escola d'Arts i Oficis, el fet es va produir realment a l'Escola de Belles Arts.
- 31 De la biblioteca en resten parts ben identificades a l'Acadèmia i a l'Escola d'Arquitectura, mentre que les que van correspondre a Belles Arts i a Arts i Oficis no han conservat la seva integritat.
- 32 "La nueva Escuela Superior de Bellas Artes de San Jorge. Su repercusión en la prensa barcelonesa", dins *Ensayo. Boletín de las Escuelas de Artes y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona*, 14, 1962, p. 7-11.
- 33 Aquest decret desenvolupava el que ja era previst per les disposicions transitòries de la Llei General d'Educació de l'any 1970 (la incorporació de les escoles superiors de belles arts a l'àmbit universitari) però la tardança amb que això es va realitzar va generar inquietuds i protestes. Vegeu: GIRALT-MIRACLE, Daniel: "Bellas Artes: una carrera problemática", dins *Destino*, núm. 1983, 2-8.10.1975.
- 34 Agraïxo al Sr. Jaume Muxart, acadèmic numerari i antic degà de la Facultat de Belles Arts, les informacions que m'ha proporcionat sobre el seu desenvolupament.
- 35 *Universitat de Barcelona. Facultat de Bells Arts Sant Jordi* [en línia] <<http://www.ub.es/bbaasec/index.htm>> [Consulta: 1.6.2004]. Vegeu també VILA, Antònia (dir.): *Guia de la Facultat de Belles Arts. Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat, 2003. A propòsit del debat sobre els plans d'estudis i l'ensenyament de l'art a la universitat vegeu: FRANQUESA, Xavier: "Directrius o bisectrius. La reforma de l'ensenyament universitari de l'art", dins *Avui*, 19.6.1991; FRANQUESA, Xavier: "El conflicte de belles arts", dins *Avui*, 6.4.1992; *Las enseñanzas artísticas en la encrucijada. III Biennial europea de Facultats i Escoles Superiors d'Art*. Barcelona: Universitat, 1993.
- 36 Vegeu l'explicació d'aquest pla a MARÈS DEULOVOL, Federico: *La enseñanza artística en Barcelona...* i a MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 306 i s. Vegeu també MARTINELL, César: "Federico Marés, el pedagogo", dins *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona*, 12, 1960, p. 45-49.

- 37 A propòsit de l'íntima relació de Frederic Marès amb la cultura del llibre vegeu MUNDÓ, Anscari M.: *Catàleg del Museu del Llibre Frederic Marès / Biblioteca de Catalunya*. Barcelona : Biblioteca de Catalunya, 1994; *Aureum opus: Cinc segles de llibres il·lustrats* [Catàleg d'exposició]. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2000.
- 38 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 319 i s.; SOLERVICENS, J.B.: "Conservatorio de las artes del libro", dins *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona*, 10, 1958, p. 14-16; "Conservatorio de las artes del libro", dins *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona*, 11, 1959, p. 17-22; BRUGALLA TURMO, Emilio: *En torno a la encuadernación y las artes del libro. Diez temas académicos*. Madrid: Clan, 1996, p. 49 i s.
- 39 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 304 i 321. Té una certa significació el fet que la secció sisena s'establís al carrer de Sant Antoni Maria Claret, prop de l'avinguda Meridiana, atès que el 1950 Frederic Marès va posar l'escola sota el patronatge d'aquest sant, que n'havia estat alumne. La revista *Ensayo* reflecteix periòdicament l'activitat d'aquestes seccions. Vegeu, per exemple, VERRIÉ FAGET, F. P.: "Renovación pedagógica en la Sección III", dins *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona*, 7, 1956, p. 53-55; GARRUT, José Ma: "Sobre las secciones de nuestra escuela. Conceptos y experiencias", dins *Ensayo. Boletín de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos de Barcelona*, 10, 1958, p. 29-32.
- 40 MARÈS DEULOVOL, Federico: *Dos siglos...* p. 351.
- 41 El trasllat es va produir essent director Tomàs Sayol i Sala, aquarel·lista i interiorista, que havia succeït Frederic Marès i que va desempenyar el càrrec entre 1964 i 1975. Amb posterioritat han dirigit l'escola Francesc Salvans i Camps (arquitecte, 1975-1981); Lluçia Navarro i Rodon (pintor, 1981-1984); Luis A. Berdejo Esteban (arquitecte, 1984-1986), Àngel Comalada i Negre (historiador i llicenciat en dret, 1986-1989), Andreu Vilasis (esmaltador, 1989-1996) i Jordi Montero i Madariaga (arquitecte, 1996-).
- 42 Decret 2127/1963 sobre reglamentació dels estudis de les escoles d'arts i oficis artístics (BOE 214, 6.9.1963). Sobre les característiques d'aquesta nova reglamentació vegeu FALCÓN RODRÍGUEZ, Ramón: *Artes aplicadas y oficios artísticos*. Madrid: Revista de educación, 1966.
- 43 GARRUT, J.M.: "Breve historia de l'Escola de Llotja. Dos siglos de las Artes del Diseño y de las Bellas Artes", dins *II Centenario de l'Escola de Llotja. Escuela de Artes Aplicadas y Oficios Artísticos*. Barcelona: 1976, p. 5-21.
- 44 Vegeu-ho reflectit a l'opuscle *1775 Escuela Gratuita de Diseño 1975 Escuela de Artes Aplicadas y Oficios Artísticos. Bicentenario*. Barcelona: EAAOA Llotja, 1976.
- 45 MARÍ, Antoni: "Las escuelas de diseño en Barcelona", dins *El Diseño en España. Antecedentes históricos y realidad actual* [Catàleg d'exposició]. Barcelona: Ministeri

- d'Indústria i Energía-ADGFAD-ADIFAD-ADP-BCD, 1985, p. 173-174; CALVERA, Anna: "Las escuelas de Diseño en España", dins GIRALT-MIRACLE, Daniel; CAPELLA, Juli; LARREA, Quim (eds.): *Diseño industrial en España* [Catàleg d'exposició]. Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 1998, p. 125-126.
- 46 El bicentenari s'esqueia el 1975 però les celebracions es van fer l'any següent, després de la mort de Franco. Vegeu: FONTBONA, Francesc: "El bicentenario de Llotja", dins *Destino*, 2010, 8-14.4.1976, p. 52-53; GARRUT, Josep M^a: "Doble centenari de l'Escola de Llotja", dins *Avui*, 23.1.1977.
- 47 Llegiu-lo a PUIG, A.: "Plan general de orientación pedagógica de la Escuela de Artes Aplicadas y Oficios Artísticos de Barcelona", dins *II Centenario de l'Escola de Llotja. Escuela de Artes Aplicadas y Oficios Artísticos*. Barcelona: 1976, p. 23-40 i novament a PUIG, Arnau: "Pla general d'orientació pedagògica de l'Escola d'Arts Aplicades i d'Oficis Artístics de Barcelona", dins *l'lotja. Escuela Gratuïta de Diseño 1775. Escola d'Art 2000*. Barcelona: Escola Llotja, 2000, p. 103-119.
- 48 Un reflex de les expectatives que la recuperació de l'autonomia i el traspàs de competències van desvetllar entre les escoles d'art catalanes es trobarà repassant les aportacions al Segon Congrés d'Escoles d'Art de Catalunya que es va celebrar a Vilanova i la Geltrú l'any 1982 (amb presència del President de la Generalitat). Vegeu: *Escoles d'art de Catalunya. 2on Congrés. Parlaments. Ponències. Comunicacions. Documents. Exposicions. Fotografies. Dossier de premsa i directori*. Vilanova i la Geltrú: Escola Municipal d'Art, 1984.
- 49 Amb anterioritat ja s'havia produït el tancament de les seccions dels carrers del Carme i Gran de Gràcia. La sucursal del carrer Avinyó (l'antic Borsí) s'ha mantingut oberta tot i que aquest edifici històric reclama una completa rehabilitació. Ultimament, aquesta reclamació ha transcendit a la premsa. Vegeu per exemple PERMANYER, Lluís: "Un 225 cumpleaños nada feliz", dins *La Vanguardia*, 18.1.2001 o ESPADALER, Anton M.: "El crac del Bolsín", dins *La Vanguardia*, 9.2.2003.
- 50 D'aquestes noves sucursals, només la d'Esplugues segueix vinculada a l'escola Llotja. La del carrer Aiguablava és des de 1991 la seu de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya a la qual em referiré tot seguit i la del carrer Deià ha esdevingut una escola independent, especialitzada en disseny d'interiors (1990). Cal comptar-la, per tant, entre les ramificacions de l'escola de Llotja.
- 51 Dóna testimoni precís d'aquests fets i de l'estat d'ànim que es respirava a l'escola VILASÍS, Andreu: "Crònica dels darrers 25 anys", dins *l'lotja. Escuela Gratuïta de Diseño 1775. Escola d'Art 2000*. Barcelona: Escola Llotja, 2000, p. 127-142.
- 52 Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre (BOE 238, 4.10.1990).
- 53 Vegeu novament VILASÍS, Andreu: "Crònica dels darrers 25 anys"...

- 54 Estudis superiors de tres anys (i projecte final), no universitaris (funcionen en règim d'ensenyament secundari) i que permeten l'obtenció del títol de disseny de l'especialitat corresponent, equivalent, a tots els efectes, a una diplomatura universitària (article 49 de la LOGSE). El recorregut que condueix a la seva implantació passa pel Reial Decret 1496/1999, de 24 de setembre, pel qual s'estableixen els estudis superiors de disseny (BOE 239, 6.10.1999), el Decret 227/2002, de 27 d'agost, pel qual s'estableix l'ordenació curricular dels ensenyaments superiors de disseny a Catalunya (DOGC 3719, 13.9.2002) i finalment per una resolució de 16.6.2003 del Departament d'Ensenyament per la qual s'implanten els estudis superiors de disseny en diversos centres, Llotja entre ells.
- 55 *Llotja. Escola Superior de disseny i art* [en línia] <<http://www.xtec.es/ea-llotja/>> [Consulta: 1.6.2004]. Dóno les gràcies al Sr. Jordi Montero i Madariaga, director de l'escola Llotja i acadèmic d'honor, i al Sr. Andreu Vilasis, acadèmic electe i antic director de la mateixa escola, pel seu inestimable ajut. Vull mencionar també el Sr. Vicente Maestre Abad, amb qui he compartit molt bones estones i de qui he après moltes coses i detalls de la història de Llotja.
- 56 Aquesta nova seu de Sant Andreu es troba, concretament, al carrer del Pare Manyanet. Es tracta d'un antic edifici industrial remodelat per l'arquitecte Xavier Vives, que ofereix espai suficient i millors condicions per a la ubicació dels tallers de les especialitats artístiques, les quals s'hi aniran traslladant progressivament (el curs 2004-05 ho han de fer les especialitats d'arts aplicades al llibre i arts aplicades a l'escultura). Els ensenyaments de disseny es concentraran a la seu del carrer Ciutat de Balaguer. També és previst mantenir la històrica secció del carrer Avinyó (on es fa l'especialitat d'il·lustració) i, per contra, l'abandonament de la sucursal d'Esplugues.
- 57 *Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya* [en línia] <<http://www.xtec.es/escrbcc/>> [Consulta: 1.6.2004]
- 58 Dóno les gràcies al Sr. Xavier Figueras i Nogués, Director de l'ESCRBCC, al Dr. Miquel Mirambell i Abancó, cap d'estudis de la mateixa escola, i al Dr. Joan Fuguet i Sans, cap del seminari de matèries teòriques, per totes les informacions que m'han facilitat així com per les seves afinades observacions, que m'han enriquit i m'han estat molt útils a l'hora de concretar el contingut d'aquest discurs.
- 59 Decret 252/1991 de 25 de novembre, de creació de l'ESCRBCC (DOGC 1529, 13.12.1991) i resolució de 13 de gener de 1992 d'inici d'activitats de l'escola (DOGC 1548, 29.1.1992).
- 60 *Ibídem.*
- 61 Des del curs 1992-93 exerceix la direcció de l'escola el Sr. Xavier Figueras i Nogués, que anteriorment havia estat sotsdirector de Llotja.

- 62 Aquest edifici, projectat pels arquitectes Martorell-Bohigas-Mackay cap a 1950, havia estat inicialment el centre d'educació primària "Ramiro Ledesma Ramos". Als anys vuitanta s'hi va instal·lar l'esmentada sucursal de Llotja. Posteriorment, l'adequació de l'edifici a les funcions pròpies de l'Escola de Conservació i Restauració va requerir una sèrie d'obres de reforma i d'ampliació que es van dur a terme entre 1992 i 1999 i que van comportar, entre altres coses, la construcció del bloc on s'ubiquen els tallers.
- 63 Llegiu el testimoni d'Elvira Gaspar, que va ser professora al Conservatori de les Arts del Llibre, a SALA FENÉS, D.; DÍAZ GONZÁLEZ, E.: "Entrevista a Elvira Gaspar Farreras, conservadora i restauradora de document gràfic", dins *Unicum. Revista de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya*, 3, 2004, p. 104-109.
- 64 En dona testimoni i n'aporta dades explícites a XARRIÉ I ROVIRA, Josep M.: *Restauració d'obres d'art a Catalunya. Quatre generacions i un noble ofici: conservació i restauració del patrimoni cultural moble (1892-2001)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002. Sobre els antecedents i l'organització dels estudis de conservació-restauració vegeu GRUP TÈCNIC DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ DE L'ASSOCIACIÓ DE TREBALLADORS DELS MUSEUS DE CATALUNYA: *Conservació-Restauració en els Museus de Catalunya*. Barcelona: Generalitat, 1982; MIRAMBELL I ABANCÓ, Miquel: "La formación del conservador-restaurador de bienes culturales en España. Perspectivas ante el nuevo siglo", dins *I Congreso Iberoamericano del Patrimonio Cultural*. Madrid: Asociación Española de Gestores de Patrimonio Cultural, 2001, p. 483-487.
- 65 Decret 224/1993, de 27 de juliol, pel qual s'aprova el currículum i es regulen els ensenyaments de conservació i restauració de béns culturals (DOGC 1804, 4.10.1993).
- 66 FIGUERAS NOGUÉS, Xavier: "Editorial", dins *Unicum. Revista de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya*, 1, 2002, p. 2-5; FIGUERAS NOGUÉS, Xavier; MIRAMBELL ABANCÓ, Miquel: "La necesidad de un nivel equivalente a la licenciatura universitaria en las enseñanzas de conservación y restauración de bienes culturales en España. Revisión y proyecto de plan de estudios de la Escuela Superior de Conservación y Restauración de Bienes Culturales de Cataluña", dins *Actas. I Congreso del GEIIC. Conservación del Patrimonio: evolución y nuevas perspectivas*. València: GEIIC, 2002, p. 35-39.
- 67 *Unicum. Revista de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya*. Se'n va publicar un número 0 l'any 2001. El curs 2003-2004 n'ha aparegut el número 3.
- 68 Gràcies expresses, també, a la Sra. Carme Plaza per la revisió del text i al Sr. Víctor Oliva, per la cura i els esforços que han fet possible aquesta publicació.

Discurs de contesta per l'Acadèmic Numerari
IL·LM. SR. DR. FRANCESC FONTBONA

EXCEL·LENTÍSSIM SENYOR PRESIDENT,
IL·LUSTRÍSSIMES SENYORES ACADÈMIQUES,
IL·LUSTRÍSSIMS SENYORS ACADÈMICS,
SENYORES I SENYORS,

Fa anys un dia el Senyor Garriga -en Francesc Garriga i Barata, guanyador dels Jocs Florals d'enguany, que havia estat el meu mestre més influent en el Batxillerat- va dir-me: "Tinc un alumne molt bò, i està molt interessat per l'Història de l'Art. Te l'enviaré per què el coneguis". L'alumne era en Josep Bracons, i quan el vaig conèixer vaig poder constatar que el senyor Garriga tenia tota la raó. El discurs que acabem de sentir, que aclareix l'espèss panorama de la història de les nostres institucions acadèmico docents, és una bona mostra d'equilibri entre el coneixement d'una documentació molt extensa, una bona capacitat de síntesi i un bon poder de comunicació.

Josep Bracons s'encarà des de molt jove amb la història de l'art. S'hi acostà -i s'hi continua acostant- amb una intensitat extraordinària i amb un bagatge creixent, especialment centrat en l'art medieval, però sense descuidar les altres èpoques, cosa que el fa un rar exemple d'historiador complet, que avui en època d'especialistes té un indubtable valor afegit. Per la seva edat es va trobar, tanmateix, que els escassos llocs de treball d'un historiador de l'art estaven ja copats aquí majoritàriament per gent de la meva generació, la primera que havia sortit de la Universitat de Barcelona titulada específicament en història de l'art. Per això el camí que trobà Bracons, malgrat tota la seva competència, no va ser planer; mai deixà d'investigar i va fer nombroses aportacions importants, però va alternar la recerca -que d'al-

tra banda materialment és tan poc productiva a casa nostra- amb tasques editorials, divulgatives i docents, en les que aportà tota la seva vocació i els seus coneixements, convertint el que en altres casos haurien estat activitats rutinàries en veritables aportacions de primer ordre a la nostra matèria.

Quan fa més de vint anys vaig publicar el volum sobre el segle XIX de la "Història de l'art català" d'Edicions 62, Bracons ja va ser l'únic col·lega -joveníssim aleshores- que em va enviar espontàniament, i amb finalitat totalment privada, una detallada recensió del llibre, que no amagava tampoc punts crítics ni alguns errors detectats. Que això ho faci algú que, en teoria, no és especialista en aquell període denota en ell una vocació fora del comú per la nostra història de l'art, a tenir molt en compte.

No faré ara la seva biografia, perquè Josep Bracons és encara massa jove per a ser biografiat, i per sort té pel davant molta més tasca a fer que la que ja ha fet, que és molta i molt variada: des de la presidència, que ara ocupa, de l'Associació Catalana de Crítics d'Art o la vicepresidència, ja passada, del Cercle Artístic de Sant Lluç, a la redacció de capítols eruditíssims en obres de gran envergadura o d'informes oficials poc divulgats entre el gran públic sobre el patrimoni cultural del país. Entre altres coses a Josep Bracons es deu la identificació de l'autor de l'importantíssim sepulcre de Santa Eulàlia de la cripta de la catedral de Barcelona.

Per tot això crec que la presència de gent com Josep Bracons a l'Acadèmia és no sols absolutament justa sinó del tot inel·ludible. Cal no oblidar mai que l'Acadèmia, aquesta institució que en bona lògica hauria de ser mimada pels representants del poder públic, està en mans pura i exclusivament dels seus mateixos membres numeraris. Malgrat la densitat que el paper de l'Acadèmia té i la fragilitat de tot ordre en la que es mou, no hi ha cap mena de control extern oficial que la tuteli; i per això el rumb que prengui -que és, no ho oblidem, el rumb d'una entitat no sols històrica sinó molt substancial en el món cultural viu del país- necessita de persones que siguin capaces i ben conscients del que l'Acadèmia ha representat i representa, i sobretot ben coneixedores de l'importància del tresor patrimonial que aquesta casa posseeix. Sense les obres que hi ha a l'Acadèmia o les que aquesta té dipositades al Museu Nacional d'Art de Catalunya, l'academicisme, el

neoclassicisme i el romanticisme catalans quedarien totalment coixos, i per tant és aquí on rau, entre moltes altres coses importants, tres anelles imprescindibles de la llarga cadena que és l'art català.

No em cansaré de dir fins a quin punt és essencial que el flanc històrico-artístic estigui robustament cobert a l'Acadèmia, i que ho estigui per part de gent no sols prestigiosa sinó jove i amb empena i coneixements per a dur a terme allò que una col·lecció com la nostra necessita. Desatendre aquest flanc no seria altra cosa que deixar indefens el sanctasantum d'aquesta casa, i les conseqüències negatives no les patiria només ella sinó de retruc tot el país. Això, però, sembla que només ho sapiguem gent de dintre l'Acadèmia, i per tant mentre sigui així recau en nosaltres mateixos vetllar per a que no es produeixi desmai ni descurança en la conservació del patrimoni acadèmic, en el seu estudi i en la seva transmissió en millors condicions encara a les generacions futures. I això no són sols paraules o vagues intencions, sinó que vol dir encarar els problemes patrimonials d'una entitat complexa com la nostra amb coneixement de causa, competència i mètode, coses que només es poden demanar als professionals que estan dedicats a aquests afers.

Josep Bracons sap que entrar en aquesta casa, tot i que pot semblar només un honor, és en realitat abans que cap altra cosa -i ho dic sense cap mena de retòrica- un acte de servei; tot i amb això em consta que ell hi entra amb il·lusió, iestic segur que en el futur aquesta elecció d'avui serà encara més celebrada, si cap, del que ho és ara. També espero que la casa acabi tirant endavant alguna altra proposta que hi ha en el mateix sentit, de manera que garantim per una bona temporada, amb el rigor i la competència que només avalen els especialistes més adients, la cura que els fons de l'Acadèmia precisen.

Amic Josep, sigues benvingut a l'Acadèmia, i et desitjo que hi puguis dur a terme sense entrebancs tot allò que l'Acadèmia necessita de persones com tu.

Francesc Fontbona

Curriculum de Josep Bracons Clapés

Josep Bracons Clapés.

Barcelona 1957.

ACTIVITAT DOCENT

1999-present. Professor del seminari de matèries teòriques a l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya.

1998-present. Consultor als Estudis d'Humanitats de la Universitat Oberta de Catalunya.

1985-1999. Professor d'història de l'art a l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics "Llotja".

1981-1985. Professor ajudant de classes pràctiques al Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona.

PUBLICACIONS

• Llibres, llibres en col·laboració, articles

"Les arts decoratives del Modernisme i la cultura del disseny a Catalunya", dins VÉLEZ, Pilar (coordinadora): *Dos segles de disseny a Catalunya (1775-1975)*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2004, p. 75-95.

"Creu d'altar"; "Creu d'altar"; "Imatge / Sagrat Cor"; "Imatge / Marededéu"; "Elements decoratius / Floreres", dins CALDERER i SERRA, Joaquim; BERNADES POSTILS, Jaume (directors): *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg. Segles XVI-XX*. Solsona: Bisbat de Solsona-Ajuntament de Solsona-Generalitat, 2004, p. 279-281.

"La segona vida del retaule de Santes Creus a la Guàrdia dels Prats", dins *La Guàrdia dels Prats i la seva església. Treballs en el VII Centenari de la mort de sant Pere Ermengol (1304-2004)*. Valls: Cossetània, 2004, p. 91-102.

"Introducció"; "Santa Maria del Mar. Arquitectura ad quadratum", dins

L'Avenç. Revista d'història i cultura, 289, 3.2004, p. 22-23, 40-45.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 2003*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2004, p. 152-157.

“Lapidari”; “Sepulcre”; “Sepulcre de la família Tavertet”; “Basament de la portada occidental de la catedral de Vic”; “Lleó alat...”; “Capitell amb animals alats i afrontats”; “Portada de l'església de Sant Vicenç de Malla”; “Majestat de Serrateix”; “Crist”; “Bernat Saulet : Retaule de la passió, mort, resurrecció i ascensió de Crist”; “Marededéu del Puig de França”; “Sant Martí”; “Marededéu”; “Marededéu de Boixadors”; “Marededéu”; “Jordi de Déu : Marededéu”; “Santa Maria Magdalena”; “Marededéu”; “Sant Joan Baptista”; “Creu monumental”; “Anunciació”; “Urna de sant Llucià i sant Marcia”; “Sant Pere”; “Frontal de sepulcre”; “Pere Oller: Portes del retaule major de la catedral de Vic”; “Pere Oller: sant Hipòlit”; “Elements escultòrics de la desapareguda font de la plaça del Mercadal de Vic”; “Grup del Sant Sepulcre”, dins TRULLÉN i THOMÀS, Josep M. (director): *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*. Vic: Bisbat – Ajuntament – Generalitat, 2003, p. 79-86, 179-203.

“El arte Gótico en la Corona de Aragón y el mundo Mediterráneo”, dins CARBONELL, Eduard; CASSANELLI, Roberto (editors): *El Mediterráneo y el arte del Gótico al inicio del Renacimiento*. Barcelona: Lunweg, 2003, p. 62-77. N'hi ha edicions en italià i en francès.

“Presentació” (amb FREIXAS i CAMPS, Pere); “Introducció”; “Les grans esglésies de tres naus”; “Santa Maria del Mar”; “Les parròquies i les altres esglésies seculares de nau única”; “L'arquitectura monàstica i canonical” (amb FREIXAS i CAMPS, Pere); “La desconstrucció de l'arquitectura gòtica catalana”, dins BRACONS i CLAPÉS, Josep; FREIXAS i CAMPS, Pere (coordinadors): *L'Art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 12-15, 18-30, 72-95, 174-180, 304-310.

“Per una història del vandalisme a Catalunya (segles XV-XX)”, dins *Unicum. Revista de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya*, 2, 2003, p. 44-51. Inclou versió en castellà.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 2002*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 153-158.

“JG 100110001”, dins *Güell. Entre yo y la montaña*. Barcelona: Darby Louise, 2002, p. 67-77.

“The Sagrada Família”; “The Alhambra”, dins PARKIN, Neil (editor): *The seventy architectural wonders of our World*. Londres: Thames & Hudson, 2002, p. 68-71, 79-83.

“Presentació” (amb FREIXAS i CAMPS, Pere); “La seqüència de l’arquitectura gòtica catalana amb relació a l’europea”; “Experimentació i innovació en l’arquitectura del segle XIII”; “Una nova generació de catedrals”; “La façana de la catedral de Tarragona”; “La cultura arquitectònica del Cister i la seva influència”; “Diversitat i complexitat en l’arquitectura catedralícia”; “La catedral de Barcelona” (amb TERÉS i TOMÀS, Maria Rosa), dins BRACONS i CLAPÉS, Josep; FREIXAS i CAMPS, Pere (coordinadors): *L’Art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 12-15, 18-29, 52-62, 74-77, 98-104, 249-255, 274-301.

“Joan Llimona i els artistes del Cercle Artístic de Sant Lluç”, dins FONTBONA, Francesc (director): *El Modernisme. Pintura i dibuix*. Barcelona: Edicions l’Isard, 2002, p. 101-112.

“Els medievalismes en l’arquitectura modernista”, dins FONTBONA, Francesc (director): *El Modernisme. A l’entorn de l’arquitectura*. Barcelona: Edicions l’Isard, 2002, p. 103-112.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 2001*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 157-162.

Les Masies i la cuina popular a Catalunya. Barcelona: Lunwerg, 2001. N’hi ha edició en castellà i anglès: *Las Masías y la cocina popular catalana*. Barcelona: Lunwerg, 2001.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 2000*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2001, p. 155-160.

Amb TRIADÓ, Juan-Ramón: *La pintura española. Románico. Gótico. Renacimiento*. Barcelona: Arte Carroggio, 2000 [Pintura. Color. Historia].

“Llotja en el debat sobre ensenyament artístic de la modernitat. Del refús de les propostes noucentistes al Pla Ferrant”, dins *Llotja. Escuela Gratuita de Diseño 1775. Escola d'Art 2000*. Barcelona: Escola Llotja, 2000, p. 61-73.

“Les arts resplendents. Decoració, luxe i ornament a l'Edat Mitjana i el món modern”, dins BARRAL i ALTET, Xavier (director): *Arts decoratives, industrials i aplicades*. Barcelona: Edicions l'Isard, 2000 [Art de Catalunya / *Ars Cataloniae*, 11], p. 50-175.

“Balança per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 1999*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 158-163.

“Llengua culta, llengua vulgar. Estils i registres lingüístics en l'escultura romànica catalana”, dins *Lambard. Estudis d'art medieval*, XII, 1999-2000, p. 151-163.

Membra disiecta/Conjunts dispersos. Barcelona: Junta de Museus, 1999.
N'hi ha edició en CD Rom.

“Els segles del gòtic”, dins BARRAL i ALTET, Xavier (director): *Arquitectura religiosa antiga i medieval*. Barcelona: Edicions l'Isard, 1999 [Art de Catalunya / *Ars Cataloniae*, 4], p. 130-276.

“Època 2: segles XIII, XIV i XV”, dins PARCERISAS, Pilar (coordinadora): *Història de l'art català* [CD Rom]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana-Universitat Oberta de Catalunya, 1999.

“Balança per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 1998*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999, p. 158-163.

“Els davallaments romànics a Catalunya i l'heretgia albigea. Propostes d'interpretació i aproximació a la seva datació”, dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, 1. Barcelona: MNAC-IEC-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 [Biblioteca abat Oliba, 14], p. 197-205.

“Les grans exposicions d'art del segle XX”, dins *Barcelona. Metròpolis Mediterrània*, 42, 7-8.1998, p. 33-47. N'hi ha edició en castellà: “Las gran-

des exposiciones de arte del siglo XX”, dins *Barcelona. Metròpolis Mediterrània*, 42, 7-8.1998, p. 33-47.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 1997*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998, p. 157-162.

“El Greco o no tot comença amb el Modernisme”, dins *Revista de Catalunya*, 121, 9.1997, p. 51-55.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 1996*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 162-167.

“L'art gòtic a Catalunya: una introducció”, dins *Girona a l'abast IV-V-VI*. Girona: Bell-lloc del Pla, 1996, p. 141-160.

“Balanç per activitats: Art”, dins *Enciclopèdia Catalana. Anuari 1995*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 160-166.

“Jaume Fabre, maître de l'oeuvre de la Cathédrale de Barcelone”, dins *Autour des maîtres d'oeuvre de la Cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi, sources d'inspiration et construction*. Narbonne: Ville de Narbonne, 1994 [Connaissance de Narbonne, 4], p. 135-142.

“Lupo di Francesco, mestre pisà, autor del sepulcre de santa Eulàlia”, dins *D'Art*, 19, 1993, p. 43-51.

Amb BORRÁS, Gonzalo M.: *La Edad Media*. Madrid: Club Internacional del Libro, 1992 [Historia del Arte, IV].

“Crist en Majestat” (núm. 59); “Marededéu” (núm. 65); “Marededéu” (núm. 66); “Nen Jesús” (núm. 69); “Nen Jesús” (núm. 70); “Marededéu” (núm. 72); “Apòstol” (núm. 123); “Àngel” (núm. 124); “Marededéu” (núm. 129); “Marededéu” (núm. 133); “Calvari” (núm. 139); “Crist Crucificat” (núm. 147); “Marededéu” (núm. 172); “Marededéu” (núm. 173); “Marededéu” (núm. 174); “Marededéu” (núm. 192); “Marededéu” (núm. 221); “Marededéu” (núm. 274); “Sant Andreu” (núm. 317); “Pinacle” (núm. 318); “Mènsula” (núm. 319); “Tors femení” (núm. 337); “Santa Llúcia” (núm. 343); “Marededéu” (núm. 359); “Marededéu” (núm. 423); “Marededéu” (núm. 424); “Cap masculí” (núm. 429); “Figura mas-

culina" (núm. 432), dins *Fons del Museu Frederic Marès / 1. Catàleg d'escultura i pintura medievals*. Barcelona: Ajuntament, 1991, p. 131-132, 137-138, 140-142, 186-187, 191, 195-196, 200-201, 207-208, 227-229, 243, 266-267, 307, 340-343, 357, 362, 374, 427, 430, 432.

"Marededéu" (núm. 8); "Creu processional" (núm. 119); "Creu processional" (núm. 129); "Marededéu" (núm. 133); "Sant Jaume" (núm. 134); "Marededéu" (núm. 138); "Marededéu" (núm. 139); "Marededéu" (núm. 140); "Marededéu" (núm. 141); "Compartiment d'un retaule" (núm. 142); "Urna funerària de Bartomeu de Llobera" (núm. 152); "Creu de terme" (núm.160); "Creu de terme" (núm.161); "Fragment escultòric" (núm. 190); "Clau de volta" (núm. 195); "Clau de volta" (núm. 197); "Pica" (núm. 199); "Marededéu" (núm. 200); "Marededéu" (núm. 203); "Marededéu" (núm. 204); "Santcrist" (núm. 205); "Santcrist" (núm. 207); "Santa" (núm. 208); "Marededéu" (núm. 209); "Marededéu" (núm. 211); "Marededéu i àngels" (núm. 214), dins CALDERER i SERRA, Joaquim; TRULLÉN i THOMÀS, Josep M. (directors): *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'art romànic i gòtic*. Barcelona: Generalitat, 1990, p. 81-82, 164, 186, 194-195, 199, 200-201, 202-205, 217, 226, 241, 243-244, 246, 247, 249-251, 253-255, 257, 260-261.

"Le retable de Sant Pol au musée épiscopal de Vic et les premiers retables gothiques de pierre en Catalogne", dins *Le grand retable de Narbonne. Le decor sculpté de la chapelle de Bethléem à la cathédrale de Narbonne et le retable en pierre du XIVe siècle en France et en Catalogne*. Narbona: Ville de Narbonne, 1990 [Connaissance de Narbonne, 2], p. 91-97.

"*Operibus monumentorum que fieri facere ordinamus*: l'escultura al servei de Pere el Cerimoniós", dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: CSIC, 1989 [Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 24], p. 209-243.

Amb GURRI i SERRA, Francesc: *Rutes del Gòtic*. Barcelona: Generalitat, 1989. N'hi ha edicions en castellà, francès, anglès i alemany: *Rutas del Gótico*. Barcelona: Generalitat, 1989; *Routes du Gothique en Catalogne*. Barcelona: Generalitat, 1989; *Routes of Gothic art in Catalonia*. Barcelona: Generalitat, 1989; *Routen der Gotik in Katalonien*. Barcelona: Generalitat, 1989.

Estarcidos. Los azulejos de artes y oficios. Barcelona: Roca, 1988 [Monografías de arte Roca].

“Els grups del Sant sepulcre a Catalunya. Precisions sobre l’origen d’aquest model iconogràfic”, dins *Vè Congrès Espanyol d’Història de l’Art. CEHA*. Barcelona: 1987, p. 137-145.

“Els grups del Sant Sepulcre a Catalunya”, dins *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 29, 1987, p. 87-103.

“Frontal de Ripoll”, dins *Catalunya Romànica*, X (El Ripollès). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987, p. 340-344.

Las claves del arte gótico. Barcelona: Arín-Planeta, 1986 [Las claves del arte]. N’hi ha edicions en anglès: *The key to Gothic Art*. Tunbridge Wells-Auckland: Search Press, 1990 [The key to Art]; *The key to Gothic Art*. Minneapolis: Lerner Publications, 1990 [The key to Art].

“Portada de Malla”; “Frontal de Ripoll”; “Majestat de Sant Salvador de Bellver”; “Marededéu 1”; “Marededéu 2”; “Crist en Majestat de Sant Salvador de la Vedella”; “Apòstol”; “Pintures murals de Sant Martí Sescorts”; “Retaule de Sant Jaume de Frontanyà”, dins *Catalunya Romànica*, XXII (Museu Episcopal de Vic-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 66-67, 73-75, 80-81, 91-94, 115-116, 124-126, 364-367.

“Majestat de Sant Salvador de Bellver”; “Pintures murals de Sant Martí Sescorts”, dins *Catalunya Romànica*, III (Osona II). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 479-482, 566-575.

“Crist en Majestat de Sant Salvador de la Vedella”; “Sant Crist de La Portella”; “Retaule de Sant Jaume de Frontanyà”, dins *Catalunya Romànica*, XII (El Berguedà). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, p. 206-208, 417-419, 474-480.

El azulejo de muestra. Barcelona: Roca, 1985 [Monografías de arte Roca].

“Portada de Malla”, dins *Catalunya Romànica*, II (Osona I). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 308-310.

“Bibliografia general”; “Publicacions periòdiques”, “Arquitectura gòtica” (amb TERÉS i TOMÀS, Maria Rosa); “Escultura gòtica” (amb TERÉS i TOMÀS, Maria Rosa) dins *Art català. Estat de la Qüestió*. Barcelona: Diputació-Caixa d’Estalvis de Catalunya, 1984, p. 11-28 i 195-255. N’hi ha edició en castellà: *Arte catalán. Estado de la cuestión*. Barcelona: Diputació-Caixa d’Estalvis de Catalunya, 1984.

“Historias del arte catalán”, dins *La Vanguardia*, 30.9.1984.

“El museo de Solsona, recuperado”, dins *Lápiz*, 17, 6.1984, p. 47-49.

“El Museu de Solsona. Cronologia d’una transformació”, dins *D’Art*, 10, 1984, p. 293-296.

“El gòtico catalán, al día”, dins *La Vanguardia*, 20.5.1984.

“Un fragmento del banco de un retablo de piedra catalán en el Fogg Art Museum (Cambridge, Massachusetts)”, dins *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, XV, 1984, p. 39-45.

“Imatges de Malines al Museu Episcopal de Vic”, dins *Ausa*, XI, 1984, p. 165-175.

Catàleg de l’escultura gòtica del Museu Episcopal de Vic. Vic: Patronat d’Estudis Osonencs, 1983 [Catàlegs, 1].

“Mn. Gudiol y el Museo Episcopal de Vic. Contribución a la historia de la artigrafía en Cataluña”, dins *D’Art*, 8-9, 1983, p. 169-192.

“Les escultures del claustre de la catedral”, apèndix de GUDIOL i CUNILL, Josep: *Els claustres de la catedral de Vic*. Vic: Patronat d’Estudis Osonencs, 1981 [Osona a la butxaca, 3], p. 87-137.

“L’escultura gòtica a Osona”, dins *Ausa*, 9, 1981, p. 261-232.

“Una revisió al sepulcre de santa Eulàlia”, dins *Quaderns d’Arqueologia i Història de la Ciutat*, 18, 1980, p. 119-140.

“Introducció” (amb LLORENS, Jordi), dins LLORENS, Jordi: *Les rajoles catalanes. Segles XIII al XIX*. Barcelona: 1980, p. 11-24.

“Artur Aldomà”; “Josep Ayneto”; “Joaquim Cabané”; “Rafael Duran”; “Guillem Fresquet”; “Rafael Griera”; “Miquel Ibarz”; “Josep M. Morató Aragonès”; “Antoni Munill”; “Llucià Navarro”; “Ceferí Olivé”; “Antoni Pitxot”; “Tomàs Sayol”; “Carme Serra”, dins *Centenari Centre Excursionista de Catalunya. Homenatge dels artistes catalans*. Barcelona: Gran Enciclopedia Vasca, 1976, p. 64, 84, 116, 148, 178, 194, 210, 234, 240, 244, 246, 256, 304, 306.

Catàlegs d'exposicions temporals

Biografia de “Lluís Graner i Arruffí”, dins *Pintura catalana del naturalisme al Noucentisme. Colección Carmen Thyssen-Bornemisza*. Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza, 2004, p. 194-195.

“Lateral d'altar de Sant Andreu de Sagàs”; “Frontal d'altar de Sant Martí de Puigbò”; “Sarcòfag de Santa Maria de Cervelló”; “Mare de Déu de la Mercè”; “Lluís Borrassà: El Salvador. Compartiment del retaule de Sant Pere de Terrassa”; “Bernat Martorell: Miracle de la multiplicació dels pans i els peixos”, dins *Christus Splendor in Charitate. Pia Almoïna – Museu Diocesà de Barcelona*. Barcelona: Museu Diocesà, 2004, p. 169-173, 193-198, 265-273, 317-320, 365-368.

“Lluís Graner i Arruffí: Port de nit”; Biografia de “Lluís Graner i Arruffí”, dins *De Fortuny a Tàpies. Aspectes de la pintura catalana moderna en la Col·lecció Carmen Thyssen-Bornemisza*. Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza-MNAC, 2003, p. 34-37 i 86.

“Les catedrals catalanes. Història i arquitectura / Las catedrales catalanas. Historia y arquitectura”, dins *La catedral de Girona. L'Obra de la Seu*. Barcelona: Fundació “la Caixa”, 2003, p. 39-54.

“1. Introducció”; “1.1. Símbols, fundadors, història”; “1.2. La col·lecció”; “1.3. Els premis de dibuix”, dins *Cercle Artístic de Sant Lluç 1893-2003*. Barcelona : Cercle Artístic de Sant Lluç, 2003, p. 12-15, 36-39, 86-87.

“Lluís Graner i Arruffí: Port de nit”; Biografia de “Lluís Graner i Arruffí”, dins *El paisatge en la pintura catalana del canvi de segle. 1870-1935. Col·lec-*

ció Carmen Thyssen-Bornemisza. Madrid: Fundación Colección Thyssen-Bornemisza, 2003, p. 44-45 i 75.

“Germaneta dels pobres acompanyant una àvia. Joan Llimona”, dins ALBERTÍ, J. (editor): *Germinabit. L'expressió religiosa en llengua catalana al segle XX. Diòcesi de Vic*. Barcelona: 2003, p. 61.

“Anònim: Sant Bartomeu (?)”; “Anònim: Mare de Déu amb el Nen”; “Anònim: Mare de Déu amb el Nen”; “Anònim: Santa Isabel d'Hongria”, dins *La col·lecció somiada. Escultura medieval a les col·leccions catalanes*. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2002, p. 190-193, 252-262.

“Veure el vi. Formes, aparences i símbols del vi en l'art català”, dins *Els sentits del vi*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002, p. 72-85.

“Entorn de Giovanni d'Agostino: Angel de l'Anunciació”, dins *Mallorca gòtica* Barcelona-Palma: MNAC-Govern Balear, 1998, p. 225-227.

“Pequeño diccionario de diseño industrial en España”, dins GIRALT MIRACLE, Daniel; CAPELLA, Juli; LARREA, Quim (editors): *Diseño Industrial en España*. Madrid: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 1998, p. 401-424.

“Lluís Graner i Arrufí: Escena portuària”; “Lluís Graner i Arrufí: Port de nit”; “Lluís Graner i Arrufí: Barques a la platja”; “Joan Llimona i Bruguera: Passejant”; “Joan Llimona i Bruguera: Pati de poble”; Biografia de “Lluís Graner i Arrufí”; Biografia de “Joan Llimona i Bruguera”, dins *El paisatgisme català del naturalisme al Noucentisme dins la col·lecció Carmen Thyssen-Bornemisza*. Andorra: Ministeri de Cultura, 1997, p. 56-65 i 129-131.

“Isidre Vicens”; “Jesús Portas”; “Joan-Josep Tharrats”; “Eduard Vila Fàbrega”; “Niebla”; “Narcís Comadira”; “Joan Domènech”; “Piculives”; “Santiago Roca-D. Costa”; “Jordi Gispert”; “Pia Crozet”; “Narcís Costa”; “Roser Oliveras”; “Pep Camps”; “Pere de Ribot”; “Ester Baulida”, dins *75 anys d'art a Girona. 75è aniversari del Grup Excursionista i Esportiu Gironí*. Girona: GEiEG-Caixa de Girona, 1994, p. 118, 124, 128, 136, 160, 162, 172, 174, 176, 178, 188, 196, 198, 204, 210, 212.

“El temps dels decoradors. Entre l'ideal noucentista i les grans exposicions”, dins *Moble català*. Barcelona: Electa-Generalitat, 1994, p. 125-147.

“Introducció”; “Cronologia”; “Entre el modernisme i el noucentisme (1893-1917)”; “Afany de modernitat (1917-1936)”; “De la represa al centenari (1951-1993)”; “Bibliografia”, dins *Cercle Artístic de Sant Lluc 1893-1993. Cent anys*. Barcelona: Generalitat, 1993, p. 7-8, 32-56, 58-88, 90-119, 122-129, 137-139.

“Marededéu”; dins *Museu Diocesà de Lleida. Catàleg. Exposició Pulchra. Centenari de la creació del Museu 1893-1993*. Barcelona: Generalitat, 1993, p. 125-126.

“Mare de Déu de Veciana” (núm. 137); “Marededéu” (núm. 204); “Grup de l’Anunciació” (núm. 207); “Berenguer F: Mare de Déu dels Àngels” (núm. 208); “Sant Jaume” (núm. 216); “Gabriel Guàrdia i altres: Figures d’un Sant Sepulcre” (núm. 296); “Sant Cristòfol” (núm. 345); “Crist del Davallament” (núm. 449); “Mare de Déu del Roser” (núm. 450), dins *Millenium. Història i art de l’església catalana*. Barcelona: Generalitat, 1989, p. 196, 267, 272-273, 280, 384, 438, 538.

“Maiestas Domini de Sant Salvador de la Vedella”; “Imatges de Sant Fructuós, Sant Lluís de Tolosa...”; “Crist jacent d’un Sant Sepulcre” (amb FREIXAS i CAMPS, Pere dins *Thesaurus / estudis. L’art als bisbats de Catalunya 1000-1800*. Barcelona: “La Caixa”, 1986, p. 59-60, 178-179, 183-184, 194.

Obres de caràcter enciclopèdic on ha col·laborat

Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker (en curs de publicació). Leipzig: VEB E.A. Seeman Verlag, 1983-1991 i Munic: K.G. Saur, 1991-present.

Enciclopedia del Arte Garzanti. Ediciones B. Barcelona: Ediciones B, 1991.

Gran Enciclopèdia Catalana / Hiperenciclopèdia (1a edició, 2a edició, suplement i edició en línia). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1969-present.

Gran Enciclopèdia de Barcelona (en curs de publicació). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2004-present.

Gran Larousse Català (10 volums). Barcelona: Edicions 62, 1990-1993.

Historia del Arte Salvat (30 volums). Barcelona: Salvat, 1991-1992.

Proa. Enciclopèdia Temàtica Catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000.

READ, Herbert (editor): *Diccionario del arte y los artistas*. Barcelona: Destino-Thames & Hudson, 1995 [El mundo del arte, 26].

SUREDA, Joan (director): *Historia del Arte Español* (10 volums). Barcelona: Planeta-Lunberg, 1995-1997.

TURNER, Jane (editora): *The Dictionary of Art* (34 volums). Londres: Grove-Macmillan Publishers Ltd, 1996.